

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE
ANABİLİM DALI

PRAGMATİST EPİSTEMOLOJİNİN FİZİK VE SOSYOLOJİYE
ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Burak Can Serdar

Ankara-2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE
ANABİLİM DALI

PRAGMATİST EPİSTEMOLOJİNİN FİZİK VE SOSYOLOJİYE
ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Burak Can Serdar

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Remzi Demir

Ankara-2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE
ANABİLİM DALI

Burak Can Serdar

PRAGMATİST EPİSTEMOLOJİNİN FİZİK VE SOSYOLOJİYE
ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

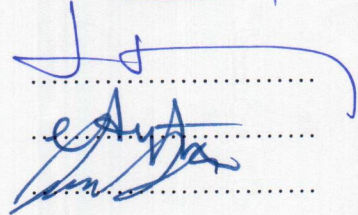
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Remzi Demir

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Remzi DEMİR
Doç. Dr. Ayten Koca Aydın
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faik ANCI

Tez Sınavı Tarihi ..... 20.07.2017 .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

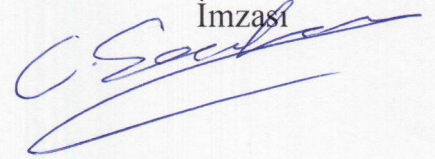
Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (24/07/2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Burak Can SERDAR

İmzası

.....

İçindekiler

Önsöz	2
Giriş.....	3
I. BİRİNCİ BÖLÜM: Pragmatizm	6
I.1. Pragmatizm Öncesinde Doğruluk Problemi	8
I.2. Pragmatist Filozoflar	14
I.2.1. Charles Sanders Peirce (1839 – 1914).....	15
I.2.2. William James (1842 – 1910).....	29
I.2.3. John Dewey (1859 – 1952).....	39
II. İKİNCİ BÖLÜM: Pragmatizm-Bilim İlişkisi	46
II.1. Pragmatizmin Bilim Anlayışı	48
II.2. Pragmatizmin Dönemin Bilim Anlayışıyla İlişkisi	54
II.2.1. Pragmatizmin Fiziğe Etkileri	56
II.2.2. Pragmatizmin Sosyolojiye Etkileri	63
Sonuç.....	74
Kaynakça.....	76

Önsöz

Bilim felsefesine yönelik araştırmalar ÷lkemizde son yıllarda gelişmektedir. Özellikle pozitivizmin, yeni pozitivizmin ve buna tepki olarak gelişen post-modern felsefe anlayışlarının bilime bakışına dair malzeme toplanmaktadır. Buna karşın, literatürün birçok konuda eksiği bulunmaktadır. Bunlardan biri de pragmatizmin bilim anlayışına ve muhtelif bilimler üzerine etkilerinin tartışılmasıdır. Bu çalışma, bu konudaki eksikliği gidermeye yönelik olarak tasarlanmıştır.

Başta bu tezin hazırlanmasında katkı ve desteklerini esirgemeyen, her daim yol gösteren tez danışman hocam Prof. Dr. Remzi DEMİR'e sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Tez yazım sürecinde bana önemli fikirsel katkılar sunan arkadaşlarım Vural BAŞARAN'a ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet Cüneyt GÜLTEKİN'e teşekkür ederim. Ayrıca tez süreci boyunca bana destek olan müstakbel eşim Banu ERKOÇ'a da teşekkür ederim.

Giriş

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan bilim ve eğitim politikalarının felsefi arka planının araştırılması olmuştur. Bilindiği gibi 1920-1940 arasında yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin bilim ve eğitim kurumlarının oluşumunda pozitivism akımının etkili olduğu, başta Şerif Mardin olmak üzere birçok yazar tarafından dile getirilmiştir. Ancak XX. yüzyıldan başlayan, 1920'leri ve 1930'ları da kapsayan dönemde pragmatizm akımı da Türkiye'de bilinmektedir. Bu durum, Türkiye'de yapılan çeviri faaliyetlerinin hacmi ve 1924 yılında John Dewey'in Türkiye'ye gelerek Türk Eğitim Sistemi'ne dair hazırladığı rapor (Dewey, 1939) bağlamında dikkat çekmektedir. Bunların ışığında Türkiye'deki bilim ve eğitim kurumlarının inşasında pragmatizmin bir etkisinin olup olmadığını, varsa bu etkinin derecesini araştırmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Ne var ki ülkemizde pragmatizmin bilime ve eğitime etkilerine değinilmeden önce, pragmatizm akımının genel olarak bilime ve eğitime dair düşüncelerinin ortaya konması ve bu düşüncelerin dönemin bilim ve eğitim kurumları üzerinde gerçekten etkili olup olmadığının incelenmesinin gerekli olduğu; bu yapılmadan ülkemiz tarihi özelinde sağlıklı bir değerlendirmenin yapılamayacağı ortaya çıkmıştır. Bizden önce de farklı üniversitelerin lisansüstü programlarında pragmatizme dair çalışmalar yapılmıştır. Bunlar çoğunlukla pragmatist filozofların doğruluk, ahlak, din görüşleri gibi sınırlı alanlara dair olsa da bizim konumuzla ilgili olabilecek iki tez göze çarpmaktadır. İlki 2008 yılında İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı bünyesinde Murat ÖZTÜRK tarafından Doç. Dr. Faruk AKYOL danışmanlığında hazırlanmış olan *John Dewey'in Eğitim Felsefesi* başlıklı tezdur. Bu tezde Öztürk, Dewey'in felsefesini ana başlıklarıyla özetleyip ardından eğitim felsefesi üzerinde durmuş, son olarak da bu eğitim felsefesinin Türkiye'deki eğitim kurumuna etkilerini değerlendirmiştir. Konumuzla irtibatlı bir diğer tez ise Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal

Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Felsefe Grubu Öğretmenliği Bilim Dalı bünyesinde 2014 yılında Prof. Dr. İbrahim ARSLANOĞLU danışmanlığında Fatma Hürrem YILDIZ tarafından hazırlanmış olan *John Dewey'in Eğitim Görüşleri ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri* başlıklı tezdır. Bu tezde de Yıldız, John Dewey'in felsefesini eğitim ve siyaset görüşlerini merkeze alarak incelemiş, sonrasında bu düşüncenin Türk Eğitim Sistemi'ne etkilerine dair bir değerlendirme yapmıştır.

Ancak değinilen bu iki tez de Dewey özelinde ve eğitim bağlamında önemli bilgiler içerse de, konularının dışında kaldığından problemimiz olan bilim ve pragmatizm ilişkisine ya da pragmatizmin bilim tarihindeki önemine değinmemiş; Peirce, James gibi diğer pragmatist filozoflara dair düşüncelere yer vermemiştir.

Bu tezin amacı, pragmatizmin bilime dair düşüncelerinin bir çerçevesinin çıkarılması ve bu çerçeve ışığında öncelikle dönemin hakim bilim anlayışı olan pozitivistimden nasıl ayrıldığı, sonrasında ise dönemin bilimine belirgin etkilerinin olup olmadığının tartışılması; bu sayede pragmatizmin ülkemize olan etkilerinin değerlendirilebilmesi için de literatüre bir hareket noktası kazandırılmasıdır. Bunun için tezde öncelikle pragmatist felsefenin en önemli isimleri olan Peirce, James ve Dewey'in düşünceleri, öncelikle kendi metinlerinden hareketle merkeze epistemoloji ve bilim felsefesi alınarak betimlenecek, sonra bu filozofların dönemin bilimsel anlayışına dair düşünceleri gösterilecektir.

İkinci bölümde ise bu üç filozofun düşünceleri benzerlikleri ve farklılıklarıyla değerlendirilerek pragmatizme göre bilimin nasıl olması gerektiği soruşturulacak, böylece bir "pragmatist bilim" tanımı yapılacaktır. Ardından bu bilimin dönemin halihazırda baskın olan bilim anlayışı olan pozitivistimden farklı olduğu noktalar gösterilecektir. Daha sonra doğa bilimlerinde fizik, sosyal bilimlerde ise sosyoloji bilimleri, alanlarının temel bilimleri olmaları bakımından örnek olarak seçilerek bu

bilimler üzerindeki pragmatizm etkisi farklı bilim insanlarının düşünceleri bağlamında değerlendirilecektir.

Nihayetinde pragmatist epistemolojinin çağının düşünce yapısında önemli bir belirleyiciliğinin olup olmadığı tartışılacak ve pragmatizmin gelecek bilim tarihi araştırmalarında çalışılmaya değer olası yönleri gösterilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Pragmatizm

Bir felsefe akımı olan pragmatizmin ortaya çıkışı 1870-1900 yılları arasında gerçekleşmiş olsa da, pragmatizm ve pragmatik kelimelerinin kullanımı daha önceye, İngilizce için sırasıyla 1820'lere ve XVII. yüzyıla dayanmaktadır (Harper, 2017). Kelime aslen Yunanca "işle, eylemle ilgili" anlamına gelen *πραγματικός* [*pragmatikos*] kelimesinden türemiştir (Harper, 2017) ve XIX. yüzyılın sonunda bir felsefe akımı olarak bilinmeden önce de siyasi ve günlük dilde kullanılmıştır.

Ancak bir felsefe akımı olarak pragmatizmin ortaya çıkışı 1872 yılında Cambridge'de Charles Sanders Peirce, William James gibi isimlerce kurulmuş bir entelektüel cemiyet olan The Metaphysics Club'da [Metafizik Kulübü] gerçekleşmiştir. Bu kulüp 1872 yılının Ocak ayından Aralık ayına, yani bir yıldan az bir süre faaliyet göstermiş olsa da, Peirce de James de pragmatist düşüncenin temellerinin bu kulüpte atıldığını söylerler.

Ele alınacak pragmatist felsefe de XIX. yüzyılın son çeyreğinde bu isimlerce geliştirilmiş ve temel yaklaşımları bilgi, doğruluk, inanç ve düşünce gibi kavramların yeniden anlamlandırılması olan bu felsefe akımı olacaktır. Bu bölümde, tarihte doğruluk kavramının ele alınışı özetlenerek, doğruluk probleminin ana hatları ortaya konulacak, böylece bir doğruluk anlayışı olan Pragmatizmin ortaya çıkışında etkili olan düşünce sistemi gösterilmeye çalışılacaktır. Böylece XIX. yüzyılda pragmatizmin neden ortaya çıktığı ve hangi sorunları çözme iddiasında olduğu hakkında arka plan bilgisi verilecektir. Ardından Pragmatizmin önemli filozoflarından sırasıyla C. S. Peirce, William James ve John Dewey'in düşünce sistemleri ana hatlarıyla ele alınarak pragmatik düşüncenin mahiyeti ortaya konulacaktır.

I.1. Pragmatizm Öncesinde Doğruluk Problemi

“Doğru” ve “yanlış” kelimelerinin anlamı tartışması, yani doğruluk¹ problemi, Batı dünyasında kökeni Antik Yunan’a dek uzanan bir tartışma olagelmıştır. Antik Yunan’da bu tartışmanın belirginleşmesini MÖ. V. yüzyılda Sofist ekolle birlikte görürüz. Bu yönden bakıldığında, her ne kadar Yunanlar geometri bilimi ile Sofizm döneminden bir yüzyıl önce, MÖ. VI. yüzyılda tanışmış olsalar da, doğruluk tartışmasının kaynağı geometri problemleri değil, sofizm ve sofistlerin toplumsal problemleri gibi görünmektedir. Neyin bilinip neyin bilinemeyeceği, ya da hangi sözün doğru, hangisinin aldatma olduğu tartışması öncelikle sofistlerin siyasi görüşleri temellendirme metotlarında karşımıza çıkan yurttaşlık ve erdem tartışmalarında gündeme gelmiştir (Plato, par. 452d; 323a). Dolayısıyla tartışmayı başlatan “doğru” kavramı, örneğin, geometrik problemlerin doğru çözümüyle ilgili olan tartışmadaki değil, siyasi problemlerde nelerin doğru kabul edileceği tartışmasındaki “doğru” kavramıdır. Bunun böyle olması doğaldır, zira bir geometri problemi, örneğin “Bir karenin köşegeni, iki tam sayının birbirine oranı olarak ifade edilebilir.” ya da “Bir dairenin alanıyla eşit alana sahip bir kare geometrik olarak çizilebilir.” önermelerinin doğru ya da yanlışlığı o dönemde önemli tartışmalar doğurmuş olsa da bu tartışmalar “doğru” ve “yanlış” kavramlarının tartışılmasını gerektirecek bir düşünce akışına ihtiyaç duymazlar. Köşegen ya bir orandır ya da değildir; köşegenin uzunluğuyla ilgili çelişkili cevaplar bulunuyorsa bu, problemin çözümünün bilinmediği anlamına gelir. Ancak, örneğin, “Sitenin yönetimi yasanın mı, hükümdarın mı, yoksa yurttaşların mıdır?” gibi bir sorunun cevaplarının doğruluk değerleri, geometri sorularının doğruluk değerlerine benzer değildir. Site yönetiminin nasıl olacağı sorusu sorulduğunda, farklı farklı doğru, ya da doğru görünen cevaplarla

---

1 Konuyu epistemolojik açıdan ele alacağım için “hakikat” kelimesi yerine “doğruluk” kelimesini tercih ettim. (İng: *truth*)

sıklıkla karşılaşılacaktır. Savaş döneminde hükümdar, barış döneminde yasa, bir soylu için yasa ya da hükümdar, bir orta sınıf için yurttaş vb. kombinasyonlardan her birinin, farklı zamanlar, gruplar, ya da bağlamlarda yöneticinin kim olacağı sorusuna doğru cevap olduğu gösterilebilir. Antik Yunan'ın bu atmosferinde yaşayan ve sitelerin toplumsal problemleri hakkında konuşan bir düşünürün doğruluk anlayışının bir geometricininkinden farklı olması, hatta bu düşünürün “doğru” kavramının mahiyeti hakkında fikir yürütmeye geometriciden daha yatkın olması doğal olacaktır. Nitekim sofistler, mesleklerinin de etkisiyle dönemlerinin siyasi problemlerinden oldukça etkilenmişler ve bu şartlar içinde kendilerine has, sübjektif ve relativist bir doğruluk kuramı ortaya çıkarıp, toplumsal problemleri bu doğruluk anlayışı çerçevesinde ele almışlardır. Bu doğruluk anlayışı Protagoras'ın ünlü deyişinde görülebilir:

“İnsan her şeyin ölçüsüdür; olanların olduğunun ve olmayanların olmadığını.” (de Romilly, 1998, s. 84)

Bu cümle Platon'un Thaitetos diyalogunda ve sonraki süreçte relativist bir bağlamda yorumlanmış ve doğrunun “benim için” doğru olduğu (Plato, par. 160d) anlamında değerlendirilmiş olsa da; burada dikkat edilmesi gereken, Protagoras'ın bu cümleyle önermelerin doğruluk değerlerinin mahiyeti hakkında önemli bir saptama yapmış olmasıdır. Protagoras, olanların olması ve olmayanların olmamasından bahsederek ilkel bir doğruluk denkliği kurar: Gerçekte (ya da olguda) olanlardan nelerin olduğunu söylemenin ve gerçekte (ya da olguda) olmayanlardan nelerin olmadığını söylemenin doğruluk değerini belirleyen insandır. Yani Protagoras burada aslında öncelikle bilgiyi *olanların olduğunu, olmayanların olmadığını söylemek* olarak tanımlamaktadır. Cümlenin geri kalanı bu bilginin yöntemidir: Olanların olduğunu, olmayanların olmadığını söylerken bakılacak doğruluk kriteri insandır. Olanın olduğunu söylemeyi doğru yapan, sözün insan ölçüsüne uygun olup olmadığıdır.

Platon *doğru* kavramını Kratylus diyalogunda neredeyse Protagoras ile aynı kelimelerle dile getirir. Doğru, olanı olduğu gibi, olmayanı olmadığı gibi söylemektir:

“(...)O halde şeyleri olduğu gibi söyleyen doğru, olmadıkları gibi söyleyen söz yanlış değil midir?” (Plato, par. 385b)

Ancak Platon, bu doğrunun metodu ve değerlendirilmesi konusunda Protagoras’tan ayrılarak, kimi insanların kimi konularda diğerlerinden daha iyi ölçü olduğunu gösterecek, böylece doğrunun insan ölçüsünden ibaret olmadığını savunacaktır. (Plato, par. 178c)

Aristoteles de bilginin doğruluğu ve yanlışlığı meselesine Protagoras ve Platon ile aynı perspektiften bakacak ve Metafizik kitabının 1011b bölümünde doğruluğu benzer şekilde tanımlayacaktır:

“Bir de evetleme ve değilme arasında bir ortanın olmaması konusu vardır. Tek bir öznenin tek bir yüklemine ya evetlememiz ya da değilmemiz gerekir. Bunu göstermenin en çabuk yolu doğru ve yanlış tanımlamakla olur. *Çünkü, olanın olmadığını ve olmayanın olduğunu savlamak yanlış, olanın olduğunu ve olmayanın olmadığını savlamak doğrudur.* Bu nedenle herhangi bir şeyin olduğunu ya da olmadığını söyleyen biri, ya doğru ya da yanlış söylemektedir.” (Aristotle, par. 1011b25) [İtalik bana ait.]

Aristoteles’in mantık, ilk felsefe² ve diğer bilimleri kapsayan sistemi içinde doğruluk kavramı tam anlamıyla kuramsallaşmış, şeylerin ne tür ve hangi niteliklerinin bulunduğu ve adlarla yüklemelerin şeyler ve onların nitelikleriyle ilişkisi mantık kitaplarında etraflıca ele alınmıştır.

Antik Yunanlardaki bu doğruluk anlayışı, genel çerçevede özet olarak şu şekildedir: Gerçekte olan ve şöyle ya da böyle bilinebilen şeyler ve olgular vardır. Bu şeyler ve olgular hakkında evetleme ya da değilmeyle³ bir şeyler söylendiğinde, yani bir şey oldukları ya da bir şey olmadıkları söylendiğinde, bu sözlerin doğruluk değerini belirleyen, gerçek şeyin niteliğe ilişkisinin sözdeki adın yüklemle ilişkisine benzer olup olmadığıdır. Dolayısıyla, “ a, b ’dir.” gibi bir p önermesi, f de doğruluk fonksiyonu olsun, bu önermenin doğruluk değeri şuna bağlıdır:

$$a, b \text{’dir.} \equiv (a \rightarrow b)$$

$$\text{Ancak ve ancak } a, b \text{ ise } p \text{ doğrudur.} \equiv (f(p)=D) \leftrightarrow (a \rightarrow b)$$

$$\text{Ancak ve ancak } a, b \text{ değil ise } p \text{ yanlıştır.} \equiv (f(p)=Y) \leftrightarrow (a \rightarrow \sim b)$$

Bu, “Olanın olduğunu veya olmayanın olmadığını söylemek doğru, olmayanın olduğunu veya olanın olmadığını söylemek yanlıştır.” cümlesinin formel halidir. Böylece p önermesinin doğruluğuna bakmak için önemde işaret edilen gerçek a öznesine bakılır. Gerçekte b yüklemi söylendiği gibi a öznesine yükleniyorsa p önermesi doğru, yüklenmiyorsa yanlıştır. a öznesine hangi b yüklemelerinin (kategorilerin) yüklenebileceği ile bu yüklemelerin denklikleri ve karşıtlıkları konuları Aristoteles’in mantık kitaplarında ve metafiziğinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Bilginin gerçek olanlara karşılık gelmesi yaklaşımı üzerine kurulu doğruluk anlayışı, antik dönemden itibaren epistemolojinin temel kuramlarından biri olmuş ve yirminci yüzyılda dahi analitik ekolün temel doğruluk anlayışı olan doğruluğun uygunluk⁴ kuramının bel kemiğini oluşturmuştur.

Uygunluk kuramı, temelinde önemli bir ayırım varsayar: Gerçek şeyler ve onlar hakkında edilmiş sözler birbirinden ayrı şeylerdir. Gerçek şeyler ve bunların birbirleriyle

3 Aristoteles’in deyimiyle “birleştirme ya da ayırma” (Aristoteles 16a13).

4 Yun. $\acute{\alpha}\mu\omicron\iota\omega\sigma\iota\varsigma$, İng. *Correspondence Theory*

ilişkileri İlk Felsefe'nin konusudur. Ancak doğruluk gerçek şeylerde değil, sözlerin birleştirilme ve ayrılmasındadır (Aristotle, par. 16a13). Bu ise epistemolojinin konusudur. Bu bağlamda epistemoloji, doğruluktan bahsederken bunu sözün karşılık gelmesi beklenen bir varlık alanını göz önüne alarak yapar. Bu varlık alanının nasıl olduğu filozoflarca farklı farklı anlaşılabilir. Örneğin Platon için bu alan idealken Aristoteles için reeldir. Yine de varlık alanı nasıl olursa olsun, uygunluk kuramını benimseyen epistemolojiler, epistemolojinin alanının dışında durması gereken bir varlık alanını varsaymaya muhtaçtır. Yani Antik Yunan'ın doğruluk anlayışı, bilginin dayandığı bir varlık dünyasına bağlıdır.

Özellikle Orta Çağ Yeni-Platonculuğunun teoloji temelli felsefesi ile hem Batı'da hem de Doğu'da bu varlık terimi Tanrı ile eş hale gelmiş, "Doğru söz, Tanrı'nın kelimasına uygun olandır." biçimine bürünmüştür. Orta Çağ sonrasında dahi epistemoloji teolojinin belirgin bir ağırlığı altındadır. Descartes'ın, Leibniz'in ya da Hume'un metinlerinde Hristiyan teolojisinin izleri belirgin biçimde görülebilir. Örneğin XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa'da doğru bilginin kaynağının akıl mı deney mi olduğu probleminin temel tartışma alanlarından biri, şarap ve ekmek ayinindeki transubstansiyasyon konusudur. Katolikler ayindeki şarabın ve ekmeğin aslında şarap ve ekmek olmadığını, gerçekten (metaforik ya da sembolik anlamda değil) İsa'nın eti ve kanı olduğuna inanırlar. Dolayısıyla duyularıyla edindikleri şarap kokusu, ekmek tadı gibi deneyimlerin yalnızca ilineklere ait olduğunu; ancak et ve kanın bu ilineklere rağmen özsel olarak İsa'nın eti ve kanı olduğunu düşünür, dolayısıyla epistemolojik tartışmanın akılcı cephesinde yer alırlar (Catholic Church and Pope John Paul II, 2003, par. 15, 16, 54, 55, 62). Öte yandan Protestanlara göre ritüeldeki şarap ve ekmek deneyimlerinde de gerçeklik vardır. Protestanlar, ritüeldeki deneyimi de kurtarma yoluna giderek, yenilenin hem et hem ekmek; içilenin hem kan hem şarap olduğuna inanırlar. Kan ile şarap ve et ile ekmek arasında ayinsel bir birlik bulunur. Yani Protestanlarda şarap ve ekmek *aynı zamanda et*

ve kandır, Katoliklerde olduğu gibi *yalnız* et ve kan değil (Catholic Church and Pope Paul VI, 1965, par. 9-20). Dahası Anglikan Protestan Kilisesi transubstansiyasyonu tamamen reddederek ekmek ve şarabın sadece mecazi anlamda et ve kan olduğunu, ritüel esnasında ne şarabın ne de ekmeğin varlığında bir değişiklik bulunmadığını söylerler (Tillotson, 1684, s. 35).

Verdiğim örnekte dikkat çekmek istediğim konu şudur: Doğruluk problemi, soyut, felsefi bir tartışmadan ibaret değildir. Ele aldığımız doğruluk probleminin doğru bilginin kaynağına evrildiği bu dönemde (XVI. – XVIII. yüzyıllar), bu problem aynı zamanda Katolik-Protestan çatışmasının ve dolayısıyla bütün Avrupa'yı saran siyasi çatışmanın merkezinde yer almaktadır. Bu iki yönden önemlidir: Öncelikle bu durum erken modern dönemde epistemolojinin, özellikle de doğruluk probleminin ne kadar teolojik bir hal aldığını gösterir; diğer yandan felsefe problemlerinin din, siyaset gibi diğer toplumsal kurumlarla nasıl ilişkili olduğunu da göz önüne serer. Bu ikinci saydığım, ileride pragmatizm bahsimizin önemli bir yönünü oluşturacaktır.

Modern döneme gelindiğinde; bilim, siyaset, din, hukuk vb. birçok alanda söylenen sözlerin doğruluğunun ne anlama geldiği ve bu alanlarda doğruyu yanlıştan ayırt etmenin olanağının ne olduğu tartışılmaktadır. Yine erken modern dönemle birlikte daha önce görülmemiş bir kesinlikte öndeyilerde bulunabilen, Galilei, Kepler ve Newton'ın öncüleri olduğu astronomi bilimi ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemde astronominin bu öndeyileme başarısının kaynağı ve bu başarının diğer alanlarda da gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği sorusu Newton sonrası düşüncenin temel unsurlarından birini oluşturur. Bir yönden Hume, Kant gibi dönemin bilgi felsefecileri fiziğin ne yaparak ve nasıl bu öndeyi başarısına ulaşabildiğini açıklamak istemişler, öte yandan kimyada Lavoisier, ekonomide Smith, sosyolojide Ferguson ve Comte gibi isimler fiziğin metodunu kendi disiplinlerine uyarlamaya çalışmışlardır. Doğru bilginin kaynağının deney mi akıl mı olduğu tartışması Kant'ın sentetik a priori önermelere sahip bilim

modeliyle, yani olanaklılığı duyusallık ve anlama yetisi kategorileri ile sınırlı deney anlayışıyla belirlenip, sonuçlanmış gibi görünse de bu epistemoloji XIX. yüzyılın yeni bilimlerinin bir kurucu unsuru (en azından fiziğin olduğu kadar) olamamıştır.

I.2. Pragmatist Filozoflar

Daha önce de söylendiği gibi felsefi pragmatizm akımı XIX. yüzyılın son çeyreğinde Charles Sanders Peirce ve William James'in düşünceleriyle ortaya çıkmıştır. John Dewey ve George Herbert Mead'in katılımının ve böylece akımın Chicago Üniversitesi'ne yayılmasının da etkisiyle pragmatizm XX. yüzyıl Amerikan felsefesinin amiral gemisi haline gelmiş, ancak sonrasında Mantıksal Pozitivizm ve Frankfurt Okulu'nun gölgesinde kalmıştır (Hookway, 2016). Yine de Peirce, James, Dewey ve Mead gibi ilk nesil pragmatistlerden sonra da hem Amerika'da hem de İngiltere, Fransa ve İtalya'da kimi üniversitelerde pragmatizme ilgi duyulup birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Harvard pragmatist-Kantçı ekolün kurucusu ve aynı zamanda Willard van Orman Quine'in hocası olan Clarence Irving Lewis ve James'in fikirlerini Peirce'cü bir çizgiden eleştiren Josiah Royce gibi isimler sayılabilir. (Hookway, 2016). XX. yüzyılın orta dönemi pragmatizm için sönük geçmiş olsa da yüzyılın sonlarından itibaren düşünceleri pragmatizme yakın olan ya da pragmatist filozoflar hakkında çalışmalar yapan Richard Rorty, Hilary Putnam gibi filozofların sayısı artmıştır (Hookway, 2016).

Bu bölümde pragmatizmin üç büyük filozofu olarak bilinen Charles Sanders Peirce, William James ve John Dewey'in düşünceleri odak noktası epistemoloji olacak şekilde genel hatlarıyla verilecek; bir yandan bu düşüncelerdeki paralellikler aracılığıyla pragmatist felsefenin mahiyeti ortaya konulurken öte yandan bu filozofların birbirlerinden ayrıldıkları noktalar gösterilmeye çalışılacaktır.

I.2.1. Charles Sanders Peirce (1839 – 1914)

Charles Sanders Peirce 1839 yılında Cambridge, Massachusetts'te dünyaya geldi. Babası, Harvard Üniversitesi'nde matematik ve astronomi profesörü olan Benjamin Peirce'tür. Bir uygulamalı matematikçi olan babasının Peirce üzerindeki etkisi büyüktür. Peirce'e matematik öğretmiş ve onunla sıklıkla matematik ve diğer bilimlere üzerine entelektüel tartışmalara girerek oğlunun bilimsel düşünceye yatkın bir zihni kazanmasına yardımcı olmuştur. Benjamin Peirce'ün kendi matematik anlayışı için genellikle kendi *Linear Associative Algebra* adlı kitabının başında yazdığı "Matematik, gerekli sonuçları çıkararak bilimdir." cümlesi vurgulanır. (Gallie, 1952, s. 34)

Peirce lise öğreniminden sonra Harvard Üniversitesi'ne girmiş ve 1859'da Kimya Bölümü'nden ortalamasının altında bir öğrenci olarak mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra babasının çevresi sayesinde ABD Kıyı ve Jeodezi Araştırmaları Kurumu'nda çalışmaya başlamıştır. Buradaki görevlerinden biri de dünyanın kütleçekim alanını sarkaç salınımını kullanarak ölçmek olmuştur. Kullandığı sarkaçların çoğunu da kendi tasarlamıştır. Yani Peirce Kıyı ve Jeodezi Araştırmaları Kurumu'nda çalıştığı otuz yıl boyunca hassas ölçümlerle ilgili teorik ve pratik problemlerle sürekli içli-dışlı olmuş, bu da Pragmatizmi üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. (Burch, 2014)

1879-1884 yılları arasında John Hopkins Üniversitesi Matematik Bölümü'nde mantık dersleri vermiş, başka bir pragmatist filozof olan John Dewey de bu yıllarda Peirce'ün öğrencisi olmuştur. (Burch, 2014)

Bir matematikçi, mantıkçı ve mühendis olan Peirce'ün felsefesi de bu alanlardan belirgin bir şekilde etkilenmiştir. Temel amacı, ilkin felsefe kavramlarını matematiktekiler gibi bir netliğe kavuşturarak felsefeyi anlam karmaşasından kurtarmaktır. Bu yaklaşımı kendisini dilbilim ve mantık çalışmalarında gösterir. İkinci amacı ise felsefeyi soyut akıl yürütmelerden kurtarıp bir mühendislik alanı gibi problem

odaklı bir düşünce sistemi haline getirmektir. Peirce'ün pragmatizmi asıl bu ikinci yaklaşımı çerçevesinde anlaşılır. Öte yandan ayırımını yaptığım bu iki amaç, felsefesinde iç içe geçmiş haldedir. Fizik ve mühendislik ilişkisinde olduğu gibi, felsefe kavramlarının netliği felsefi sorunların çözülmesinin koşulluyken; felsefenin çözülebilir sorunları konu alması da felsefe kavramlarını anlamlı kılacaktır. Bu nedenle pragmatizmini “katı kelimeleri ve soyut kavramlaştırmaları anlamayı” ve “üzerlerinde akıl yürütmelerin yapılabileceği kavramların, yani entelektüel kavramların belirlenmesini” sağlayan bir mantık metodu olarak anlar (Peirce, 1986, s. 272). Yani Peirce, pragmatist felsefesiyle anlaşılabilir ve gerçek sorunları çözebilir bir mantık metodu üretmeyi amaçlamaktadır.

Peirce'e göre felsefe, her ne kadar seminer okulu mezunu filozoflarca bozulmuş olsa da, aslında teorik bir bilimdir (Colapietro, 2006, s. 14). Hatta felsefenin ancak bir bilim olarak anlamlı olduğunu, öte tarafının boş laf olacağını söyleyecek kadar ileri gider (Colapietro, 2006, s. 18). Bilim ise varsayımları tanımlayan ya da sınayan, yaşayan bir etkinliktir. Temel hareket ettiricisi gerçek hakikati⁵ bulma arzusudur; bunu yaparken de bir taraftan çevresine hakikatin bilinebilir olduğu umudunu taşıyan başkalarını toplamışken, öte taraftan bu başkalarının sözlerini değerlendirip sınamak için bir metot geliştirmiştir (Colapietro, 2006, s. 14). Peirce kendi sözleriyle felsefe-bilim ilişkisini şöyle ifade etmiştir:

“(…) Kısaca benim felsefem, bir fizikçinin bilimin metotlarının elverdiği ölçüde ve önceki filozofların yaptıklarının da yardımıyla evrenin işleyişini açıklama denemesi olarak anlaşılabilir. Önermelerimi olabildiğince bu [önceki] düşüncelerle destekleyeceğim. Burada kastettiğim tanıtlayıcı ispatlar değil. Metafizikçilerin ispatları boş laflardan ibarettir. Yapılabileceklerin

---

⁵ İng. real truth

en iyisi; ihtimallerin dışında olmayan, bilimsel gelişimin genel çizgisine uygun ve sonraki gözlemcilerce doğrulanabilir ya da çürütülebilir bir hipotezi savunmaktır.” (Peirce, 1986, s. 2)

Bir fizikçinin evrene ilişkin kuramlar kurmasına benzer bir şekilde felsefe yapmak isteyen Peirce, felsefe tarihine yine bir fizikçinin tarihe bağlı kaldığı kadar bağlı kalacağını söyler; öte yandan tarihte bir ayıklamaya gidilmesi gerektiği de açıktır. Ayıklanacak olanlar metafizik metotlardan geriye kalanlar olacaktır. Yapacağı açıklamada metafizik öğelere yer olmadığını, tamamen bilimsel metodu kullanma eğiliminde olduğunu vurgular.

Bu felsefe ve bilim anlayışı sonrasında tahmin edilebileceği gibi Peirce, sorgulayan ve sorun çözen bir akılcılığın⁶ belirgin bir destekçisidir. Onun akılcılığı verilerden yola çıkan ve kavramsallaştırmalar, sorgulamalar, hipotezler ve sonuçları kapsayacak şekilde kendi kendinden şüphelenip eleştirebilen bir düşünme sürecidir. Peirce akılcılıktan şunları anlar:

“(…) “akılcı” kendini eleştiren, kendini kontrol eden ve kendi tarafından kontrol edilen; dolayısıyla sürekli olarak sorgulanmaya açık anlamına gelir. (...) Bu tanımın ışığında açıktır ki *bilimsel* ve *akılcı* zeka, her ne kadar anlamca farklı görünseler de olguda kaçınılmaz olarak üst üste binerler; çünkü deneyimle etkin bir şekilde öğrenmemizin tek yolu varsayımlarımızın, kavramsallaştırmalarımızın, iddialarımızın ve çıkarımlarımızın

⁶ Burada akılcılık kavramını epistemoloji tarihindeki anlamıyla (rasyonalizm) kullanmıyorum.

özeleştiriyeye tabi olduğu karmaşık bir sorgulama sürecidir.” (Peirce, 1960, par. 7.77)⁷[İtalikler Peirce’e aittir.]

Dolayısıyla bilimsel ve akılcı zeka, deneyimden sonuca dek tüm akıl yürütme basamaklarında hem nesneye hem de kendine dönük bir sorgulama süreci olarak resmedilir. Bu sorgulamanın hedefi ise bilinenlerin değerlendirilmesiyle bilinmeyen yeni bir şey bulmaktır. Doğru öncüllerden doğru sonuçlar çıkıyorsa akıl yürütme iyi, çıkmıyorsa kötüdür. Problem, bu öncüllerle sonuçlar arasındaki ilişkinin nasıl olduğu, yani önceden bahsettiğimiz doğruluk problemidir.

“Akıl yürütmenin hedefi, bildiklerimizin değerlendirilmesiyle bilmediğimiz başka bir şey bulmaktır. Yani, akıl yürütme doğru önergelerden doğru sonuçlar çıkartıyorsa iyidir, tersiyse kötüdür. Bu nedenle doğruluk⁸ problemi düşüncenin değil olgunun problemidir. A öncülde belirtilen olgu, B sonuç olduğunda, soru olguların da A ve B’nin genellikle olduğu gibi gerçekten ilişkili olup olmadığıdır. Eğer öyleyse çıkarım doğrudur, değilse doğru değildir. Sorun kesinlikle öncüller zihnimizce kabul edildiğinde sonucu da kabul etmeye yönelik bir eğilim hissetmemiz değildir. Doğamız gereği genellikle düzgün akıl yürüttüğümüz doğrudur. Ancak bu ilinekseldir; kabul etmeye yönelik eğilim hissetmesek de doğru

---

⁷ Peirce’ün yayınlarının önemli bir kısmı Birinci Dünya Savaşı sonrası kaybolmuş, 1930-1950 yılları arasında tekrar bulunup *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* [Charles Sanders Peirce’ün Toplu Metinleri] adıyla yayınlanmıştır. Bu nedenle Peirce çalışmalarında referansların bu toplu eserlerdeki paragraflara verilmesi teamülü bulunmaktadır. Ben de toplu eserlerden yaptığım alıntılarda bu teamüle sadık kaldım.

⁸ İng. *validity*

sonuç yine doğru, inanmaya eğilimimize direnç gösteremediğimiz
yanlış sonuç yine yanlış olurdu.” (Peirce, 1986, s. 7)

Peirce’ün doğruluk hakkında yaptığı bu açıklama ilk bakışta kendisinin uygunluk kuramının bir taraftarı olduğuna dair bir izlenim yaratacak cinstendir. Gerçekten de bu kuramın formel biçimini neredeyse birebir kullanmaktadır. Aslına bakılırsa Peirce’ün uygunluk kuramıyla doğrudan bir problemi de bulunmamaktadır, sadece alıntılanan pasajdaki bir cümle onun doğruluk kavramının yorumlanmasındaki yaklaşım farkını gösterecek ve hatta pragmatizminin epistemolojik temelini gözler önüne serecektir:

“(…) Doğruluk⁹ problemi düşüncenin değil olgunun problemidir.”

(Peirce, 1986, s. 7)

Problemi ele alan öncülerinin aksine Peirce, doğruluktaki belirsizliğin suçunu bilgiye değil varlığa atmaktadır. Sorunun kaynağı düşünce değil olgulardır. Peirce’ü böyle düşünmeye iten şüphesiz ABD Kıyı ve Jeodezi Araştırmaları Kurumu’nda bir pratik bilimci olarak yaptığı çalışmalarıdır. Dönemin temel bilimcileri ve bilim felsefecileri -kuşkusuz pozitivism akımının da etkisiyle- olguları haklarında şüphe duyulamayacak, verili sabitler olarak görme eğilimindeydiler. Ancak bir pratik bilimcinin dünyasındaki olgular, bir kuramcının dünyasındakilerden çok farklıdır. Bilimin pratik dünyasında neyin olgu sayılıp neyin sayılmayacağı, hangi olgunun ne zaman ve hangi güvenilirlikte geçerli olduğu gibi konular her zaman şüpheli konulardır. Pratik bilimcinin yaptığı ölçümün veya saptadığı olgunun güvenilirliği, yalnızca ölçüm araçlarının yeni- eski, bozuk-sağlam olması, sağlıklı ölçüm aralıklarının şartlara göre değişmesi, bir ortamda kullanılabilen bir aracın başka bir ortamda kullanılamaması gibi faktörlere değil, aynı zamanda verinin kullanılacağı temel bilimin kuram ya da kuramlarına da bağlıdır. Dolayısıyla Peirce, ABD Kıyı ve Jeodezi Araştırmaları Kurumu’nda çalıştığı yıllar

---

⁹ İng. *validity*

boyunca sürekli olarak farklı şartlarda hangi olguların uygun olup hangi olguların uygun olmadığı sorunuyla hemhal olmuş durumdadır. Yani neyin doğru neyin yanlış sayılacağı ve bu seçimin nasıl yapılacağı problemi, zamanının bir bilim felsefecisinden farklı yönden olsa da Peirce'ün düşünsel dünyasında önemli bir yer tutmaktadır.

Akıl yürütmedeki sorunların olgulardan, yani akıl yürütmenin öncüllerinden kaynaklandığını saptaması Peirce'ü bu öncüllerdeki hataların nasıl giderilebileceğini sorgulamaya itecektir. Descartes'tan kavramlar ödünç alarak, hataların akıl yürütmede kullanılan öncül fikirlerin *açık* ve *seçik* olmamalarından kaynaklandığını savunur. Bir fikrin açıklığı, karşılaşıldığında tanınabilir olması ve başka bir fikirle karıştırılmaması; seçikliği ise fikirde açık olmayan, yani tanımında olmayan, hiçbir şeyin bulunmaması anlamına gelir (Peirce, 1986, s. 23). Peirce'e göre Descartes burada şunu kastetmiştir: "Fikirlerin diyalektik sınımadan sağlam çıkmaları gerekir; yalnızca başlangıçta açık görünmeleri yetmez, aynı zamanda içlerinde yalnızca tartışma ile açıklığa kavuşturulacak bir şey de bulunmamalıdır." (Peirce, 1986, s. 24). Descartes'tan sonra, Leibniz'den itibaren bu açıklık ve seçiklik kavramları yanlış anlaşılmış ve bu yorumlama felsefeyi tekrar önemsiz mantık oyunlarına ve soyut tanımlamalara sürüklemiştir (Peirce, 1986, s. 25).

Akıl yürütmelerdeki anlaşmazlıklar, o halde, öncüllerin açık ve seçik olmamalarından kaynaklanmaktadır. Öncülleri açık ve seçik hale getirme sorunu da aslında bir anlam sorunudur. Peirce'ün felsefesinin temel hedefi, akıl yürütmeleri tekrar anlamlı hale getirmektir. Bu ise düşünceyi felsefi soyutluktan ve metafizik yüklerden kurtarmak ile dünyevi hale getirerek olur. Bunun için ortaya koyduğu reçete pragmatizmdir. 1902 basımı *Felsefe ve Psikoloji Sözlüğü*'nde (*Dictionary of Philosophy and Psychology*) Peirce, *Pragmatism* maddesini şöyle tanımlar:

"Pragmatizm: "Üzerine düşündüğün nesne hakkındaki düşüncende, pratik, algılanabilir sonuçları olabilecek etkileri dikkate al. Böylece,

bu etkilerin düşüncesi tamı tamına nesne hakkındaki düşüncenin olacaktır.” düsturunun kullanılarak metafizikten büyük oranda arınılacağını ve düşüncenin açıklığa kavuşabileceğini öne süren fikirler.” (Peirce, 1920, s. 321)

Alıntıda tırnak içine alınmış bölüm, Peirce’ün *pragmatik düstur*¹⁰ olarak adlandırdığı ilkedir ve birçok metninde, pragmatizmini anlatırken Peirce bu ilkeyi dile getirir. Bu ilkeden hareketle Peirce’ün pragmatizmi hakkında şunlar söylenebilir: Bir nesne hakkında fikir yürütülürken, yani bir bilgi ortaya konulurken, o düşüncenin ortaya çıkaracağı gözlemlenebilir sonuçların hesaba katılması bilginin nesnesiyle ilişkisinde olabilecek maksimum yakınlığı sağlayacaktır.

Peirce’ün yaklaşımı aslında epistemolojik bir tersine çevirme işlemidir. Önceki epistemolojiler başta bilinebilir birtakım şeyler varsaymış, bilgiyi bu bilinebilir şeylere uygun olan sözler olarak tanımlamış, doğruluk ve yanlışlık meselesini de bu uygunluğun değerleri olarak sunmuştu. Dolayısıyla bu epistemoloji, kendini önceleyen bir ontolojiye ihtiyaç duymaktaydı. Peirce ise pragmatizmiyle şöyle demektedir: Ontolojik *olanı*¹¹ anlamlı kılan onun pratik bir bilgide kullanılabilmesidir, bu pratik bilgi kullanımı ise gözlemlenebilir bir sonuç yaratabilecek kullanım anlamına gelir. Yani pragmatik epistemoloji, öncekilerin aksine bir ontolojiye ihtiyaç duymaz, ontolojiyi epistemoloji üzerinden kurmanın yolunu açar. Bunu daha teknik bir dille notlarında şöyle ifade etmiştir:

“Pragmatizm, bir cümlede bildiri kipinde ifade edilebilen her teorik yargının aslında bulanık bir düşünce biçimi olduğunu ve asıl anlamının, eğer varsa, sonucu emir kipinde olan bir koşul cümlesi

---

¹⁰ İng. *Pragmatic maxim*

¹¹ Yun. ὄντως

olarak ifade edilebilecek uygun bir pratik bir düsturu dayatabilme eğiliminde yattığını savunan ilkedir.” (Peirce, par. 5.18)

Bu alıntıda Peirce şunu demek istemektedir: Her “A, B’dir.” biçimindeki cümle, “A ise B olmalıdır/olsun.” biçiminde bir söylenişin bulanık halidir. Gerçeklikle ilişkimizde bilgiyi değişimler ve koşullar üzerinden kurarız. Her tür bilgi, pratik sonuçları üzerinden kurulu olan bir koşul cümlesi olarak ifade edilebilir. Yani, örneğin, “Saf suyun 1 atm basınçta kaynama noktası 373.15 K’dir.” bildiri kipi önermesi aslında “Saf suyu 1 atm basınçta 373.15 K’e ısıtırsam kaynar.” koşul cümlesinin soyutlaştırılmış halidir. Peirce’ün burada gördüğü sorun şudur: Bu iki cümle arasında semantik gibi görünen bu fark, düşünüşte bazı sorunlara neden olmaktadır. Bildiri kipinde kurulan su ve sıcaklık ilişkisi, kavramlar arasındaki soyut bir ilişkidir. Önerme bu ilişkinin neden ve nasıl gerçekleştiğini içermez. Dolayısıyla bu önermenin karşılık geldiği gerçeklik üzerine düşünülme istendiğinde zorunlu olarak kavramlar arasındaki metafizik ilişkilerin yoluna sapılmak durumundadır. Bunun nasıl olduğuna örnek olarak Richard Rorty’nin de desteğini de alarak (1982, ss. 191-192), Galileo Galilei’nin doğa hakkındaki meşhur sözlerini gösterebiliriz:

“Felsefe [doğa] bu sürekli gözümüzün önünde duran bu muazzam kitaba, evrene, yazılmış haldedir. Ancak bu kitap, yazıldığı harfler bilinmeden okunamaz. Kitap, bilinmeden tek kelimesinin dahi anlayamayacağı matematik diliyle yazılmıştır, karakterleri ise üçgenler, çemberler ve diğer geometrik şekillerdir; bunlar bilinmeden kişi karanlık bir labirentte dolanır durur.” (Galilei, 1990, s. 4)

Klasik fiziğe¹² ve bilimsel metoda katkılarından dolayı şüphesiz gelmiş geçmiş en görkemli bilim insanları arasında başlarda sayılabilecek Galilei, çalışmalarının arka planı hakkında konuşurken görüldüğü gibi ilginç noktalara değinmektedir. Yaptığı benzetmede evren bir kitaptır, anlaşılabilmesi için alfabesinin ve dilinin bilinmesi gerekmektedir. Burada mevzubahis olan bilginin kaynağıdır: Galilei, doğaya ilişkin yaptığı açıklamaların kaynağını, doğayı bir kitaba benzeterek anlatır. Doğa yasaları, doğanın kendinde, matematik dilinde gizlenmiş halde yazılı bulunmaktadır. Bilim insanına düşen doğanın dilini öğrenip bu yazıyı okumaktır. Yani, her ne kadar farklı dilde olsalar da doğa yasaları doğanın kendinde hazır haldedir. Bilim yapmak, bu hazır yasaların neler olduğunu öğrenmektir. Bilim çalışır, çünkü şeyler gerçekten bilimin söylediği gibidirler.

Görüldüğü gibi Galilei, bilgisinin eleştirisini yaparken doğal olguların ardında kendinden, hazır yasalar olduğu metafizik kabulünü taşımaktadır. Bilimin dili evrene bir anahtarın kilide uyduğu gibi uyar (Rorty, 1982, s. 192). Bu yaklaşımda Galilei'nin derinden etkilendiği Platoncu düşüncenin etkisi şüphesiz büyüktür, öte yandan bu fikirler aynı zamanda tartışmamızda Galilei'nin epistemik konumunu da ortaya koymaktadır. Pragmatizm öncesi epistemolojideki bilgi ve bilinen ilişkisinde bilinenin nasıl bir şey olduğu tartışması Galilei'yi bu metafizik varsayımları ortaya koymak zorunda bırakmıştır. Bu tarihsel düşünce akışının en parlak noktası Kant'ın kendinde şey¹³ kavramıdır. Kant da sentetik a priori bilimin; yani hem zorunlu hem de bilgiyi genişleten türden bir bilimin izini sürerken duyu ve anlama yetisine olanak sağlayan, bilinemez bir *kendinde şey* varsaymak zorunda kalmıştı (Kant, 2002, s. 31). Peirce, Kant'ın bilginin tamamıyla deneyimin ve insan zihninin yetenekleri çerçevesinde ortaya çıktığı fikrine

---

¹² Fizik biliminin kendi tarihsel sınıflandırmasına sadık kalarak, metin boyunca *Klasik Fizik* ibaresini 15. YY - 20. YY arası dönem için, *Modern Fizik* ibaresini ise 20.YY sonrası Görelilik ve Kuantum kuramları için kullandım.

¹³ Alm. *Ding-an-Sich*

katılır (Peirce, 1960, par. 6.95), öte yandan duyusalılığı ve anlama yetisini önceleyen kendinde şey fikrine karşı çıkar. (Colapietro, 2006, s. 16)

“Ding an Sich... ne gösterilebilir, ne de (olanaklı bir deneyde) bulunabilir. Dolayısıyla ona ne bir önerme gönderide bulunabilir, ne de ondan hareketle doğru ya da yanlış bir öndeyide bulunulabilir. Bu nedenle ona gönderide bulunan her şey anlamsız fazlalık sayılıp çöpe atılmalıdır.” (Colapietro, 2006, s. 17; Peirce, 1960, par. 5.525)

“Herhangi bir bilinç için bilinmeyen ama bilinebilecek gerçeklik vardır, ancak hiçbir bilincin olanaklı olarak bilemeyeceği bir şeyden bahsetmek kendiyle çelişme olur. (...) olmak¹⁴ ve bilinebilir olmak¹⁵ eş anlamlıdır.” (Colapietro, 2006, s. 17; Peirce, 1960, par. 5.527)

Peirce’ün epistemolojisinin dayandığı metafizik bir varlık alanı yoktur. Olanlar dediklerimiz zaten en azından potansiyel olarak bilinebilir şeyler olduklarından ve olmalarından bahsetmemizin temeli de deneyimlenmiş ya da deneyimlenebilecek olmaları olduğundan, sisteminde deneyimin ardındaki bir varlığa ihtiyaç da yoktur. Bilinme potansiyeline sahip olmakla *olmak* aynı şeydir. Peirce’ün deyimiyle “*şeylerin kendilerinin doğrudan deneyimine sahibiz.*” (1960, par. 6.95) Ya da tersinden söylendiğinde; şeyler bizim onlara dair olanaklı bilgimizden ibarettir.

---

¹⁴ İng. *being*

¹⁵ İng. *cognisability*

Yine, Peirce'ün bilgi anlayışının temel unsurlarından biri de onun yanılabilirlik¹⁶ düşüncesidir. Her türlü bilgi, kabul ya da metot yanlış olabilir; bilim yapmak bunların her birini terk edebilmek ya da değiştirebilmek demektir.

“Bilim için hiçbir şey *hayati* değildir; hiçbir şey olamaz. Kabul ettiği öncüller, o halde, en fazla kanaatlerdir başka bir şey değil ve hiçbiri de nihai değildir. Bilimsel insan hiçbir şekilde çıkardığı sonuçlara göbekten bağlı değildir. Sonuçlarıyla kendinden hiçbir şeyi riske atmaz. Deney karşı çıktığında sonuçlardan birini ya da hepsini çöpe atmaya hazırdır. Evet, belki kimilerini *yerleşik hakikatler*¹⁷ olarak adlandırma alışkanlığı edinmiş olabilir; ancak bu onlara bugün yetkin kimsenin karşı çıkmadığı anlamından öte bir anlam ifade etmez.” (Peirce, 1960, par. 1.635) [kalın-italik Peirce'e aittir.]

O halde Peirce'e göre bilim yapmak demek, olgular hakkında deneye yanıla açıklamalar üretmek demektir. Doğa yasaları Galilei'nin bahsettiği gibi yalnızca matematik bilinerek, hazır halde alınıp okunabilecek şeyler değildir. Yasalar üretmemiz ile onların çalışıp çalışmadığını -yani doğurdukları sonuçları- sınımamız paralel süreçler olarak gerçekleşir. Bilim, bu deneme yanılma süreci dolayısıyla evrimleşen yasalardır. Ancak bu yasaların yığın toplamından ibaret de değildir. Yasalar, düşünme ve deneme-yanılma sürecimizde birbiriyle uyumlu olacak şekilde evrimleşmişlerdir. Peirce'ün bilim ve bilim tarihi anlayışında bu bakımdan evrim kavramı önemli bir yer tutar. Şeyler, onlara dair olanaklı bilgimizden ibarettir, ancak bu olanak tüketilebilir değildir. Bilimsel yasalar

---

¹⁶ İng. *fallibilism*

¹⁷ İng. *established truths*

hiçbir şekilde tam ve son halleriyle var olamayacak, her zaman evrimsel bir değişim içinde bulunacaklardır.

Peirce'ün bilim ve felsefe anlayışı paraleldir. Felsefenin bilim gibi, bilimin de felsefe gibi olması ve her ikisinin de pragmatist olması gerektiğini düşünür. Felsefe de ya tam anlamıyla evrimci olmalıdır ya da hiç olmamalıdır (Peirce, 1960, par. 6.14). Felsefeyi düşünmeye dayalı bir araştırma olarak anlar; pragmatizm ise düşüncenin kendisinin ve ele aldığı fikirlerin amaçlarınınca, bu amaçlar ne olursa olsun, sürekli güdülen bir düşünme metodudur. Pragmatizm bir *dünya görüşü*¹⁸ değildir, daha ziyade fikirleri açık hale getirme amacındaki bir düşünce yoludur. (Peirce, 1960, par. 5.13)

Bütün bu anlatılanların ışığında denilebilir ki Peirce'ün pragmatik metodu ortaya atılmadaki temel amacı döneminin bilimini ve felsefesini sonu gelmez soyut tanımlardan ve kuramsal tartışmalardan kurtarmaktır. Bir konuyu anlamamız ya da bir problemi çözebilmemiz için tanımlara ya da soyut ilişkilere değil, mevzubahis şeyin nasıl çalıştığına bakmamız, kendi gözlemimizi kuramın önüne koymamız gerektiğini söyler. Kendi örneğiyle bunu şöyle ifade eder:

“*Lityum* elementinin tanımı için bir kimya kitabına bakarsanız, size lityumun kütle numarası yaklaşık 7 olan bir element olduğunu söyler. Ancak eğer kitabın yazarı biraz daha mantık zekasına sahipse size şöyle diyecektir: eğer camı, yarı-saydam, gri ya da beyaz, çok sert, kırılma ve çözünemez mineraller arasında ışık saçmayan aleve kızılca renk çalan, kireç ya da viterit¹⁹ sıçanotuyla²⁰

---

¹⁸ Alm. *Weltanschauung*

¹⁹ Baryum Karbonattan ($BaCO_3$) oluşan bir mineral.

²⁰ İng. *Rat's-bane*, Arsenik Trioksit (As_2O_3)

birlikte ögütülüp tekrar kaynaştırıldığında muriatik asitte²¹ kısmen çözünen; bu çözelti buharlaştırıldığında ve kalan tortu sülfürik asitle ayıştırılıp uygun bir biçimde saflaştırıldığında basit yöntemlerle bir kloride²² dönüştürülebilen, bu klorid katı halde alınıp, kaynaştırılıp yarım düzine güçlü pil ile elektroliz edildiğinde benzine atıldığında yüzebilen pembemtırak gümüšümsü damlacıklar ortaya çıkaran *işte bu element bir lityum örneğidir*. Bu tanımda – ya da tanımdan ziyade yönergede – ilginç olan, “lityum” kelimesinin neyi ifade ettiğinin yönergesini bu kelimenin nesnesiyle duyusal temasa geçebilmek için ne *yapman* gerektiğini söyleyerek vermesidir.” (Gallie, 1952, s. 16; Peirce, 1960, par. 2.330) [İtalikler Peirce’e aittir.]

Bir matematikçi, mantıkçı, filozof, kimyager ve mühendis olan Peirce’in düşüncelerinin ekseni bilimler ve bilimsel önermeler çerçevesinde olmuştur. Siyasi ya da ekonomik konularda yazdığına ilişkin belirgin bir veri yoktur, öte yandan eserlerinin ölümünden çok sonra toplanıp kitaplaştırıldığı da akılda tutulmalıdır. Peirce Episcopal Kilise’ye bağlı bir Hristiyandır ve Tanrı’nın gerekliliğini mantığı kullanarak göstermeye çalıştığı 1908 tarihli “A Neglected Argument for the Reality of God” [Tanrı’nın Gerçekliğine Destekleyici Gözden Kaçmış Bir İddia] adlı bir makalesi bulunmaktadır. Bu makalede her ne kadar Tanrı kanıtlamasını yapıyor olsa da, asıl yapmaya çalıştığı ardılı olan diğer pragmatistlerin düşüncelerini eleştirmekmiş gibi görünmektedir. Özellikle bu metnin son paragrafında Peirce, büyük ihtimalle William James’in düşüncelerini kastederek, pragmatizmde sonsuz fikrinin gerçekliğinin yadsınmasından ve pragmatist

²¹ Hidroklorik asidin (HCl) eski adı.

²² Metinde *chloride* (Cl⁻)

düşüncenin şüphe etme ve nedenleri tartma iradesinden inanma iradesine dönüştürülmesinden yakınmaktadır (Peirce, 1908).

Peirce, özellikle William James'in pragmatizminden sonra fikirlerinin doğru anlaşılmadığını, hatta yanlış yorumlanarak çarpıtıldığını düşünmüştür. Öte yandan James'in pragmatizmi Peirce düşüncelerinden çok daha fazla yayılıp taraftar topladığından kuramının adını değiştirerek kendi fikirlerini James'in pragmatizminden ayırmaya çalışmıştır.

“Ve böylece yazar [Peirce] bebek “pragmatizmini” böylesine yükselmiş görünce, ona elveda öpücüğü verme ve daha yüce yazgısını takip etmeye bırakma zamanı geldiğini anlar; diğer taraftan, orijinal [pragmatizm] tanımını ifade edebilmek amacıyla, çocuk kaçıranlara karşı güvende olabilecek kadar çirkin olan “pragmatisizm” kelimesini saygıyla ilan eder.” (Peirce, 1960, para. 414) [Köşeli parantezler bana aittir]

I.2.2. William James (1842 – 1910)

William James, 1842 yılında New York'ta zengin ve entelektüel bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası Henry James Sr. metafizik ve dini konulara ilgiliydi ve birkaç teoloji kitabı yazmıştı. William James yüksek öğretimden önceki eğitiminin büyük bir kısmını evde gördü, ayrıca ailesinin sıklıkla yaptığı Avrupa ziyaretleri dolayısıyla Cenova ve Paris okullarında da eğitimini sürdürdü. (Goodman, 2016; Suckiel, 2006, s. 30)

James, 18 yaşında resim üzerine bir miktar çalışsa da bu kariyerden kısa bir süre sonra vazgeçerek 1861 yılında Lawrence Scientific School'da [Lawrence Bilim Okulu] kimya ve karşılaştırmalı anatomi eğitimi almaya başladı. Sonrasında Harvard Medical School'da [Harvard Tıp Okulu] tıp eğitimine başlayan James, 1869'da buradan tıp doktoru olarak mezun oldu. Devamında bu okulda sırasıyla anatomi ve fizyoloji, psikoloji ve son olarak felsefe dersleri verdi. (Suckiel, 2006, s. 30) James, pragmatizmin öncü filozoflarından olmasının yanı sıra birçok metinde kendinden bir psikolog olarak da bahseder. Psikoloji alanında fonksiyonalist psikolojinin kurucusu olarak bilinir. İlk yazdığı kitap da 1890'da basılmış olan *The Principles of Psychology* [Psikolojinin İlkeleri] kitabıdır.

James'in felsefeye katkıları arasında metafelsefe, pragmatik anlam kuramı, pragmatik doğruluk kuramı, inancın temellendirilmesi, radikal deneycilik ve din felsefesi sayılabilir (Suckiel, 2006, s. 31). Felsefesinde inanç ve din meseleleri önemli bir yer tutar. Goodman'a göre James hep bir insan fenomeni olarak dini ele alan bir bilim yapmak ile bilimin erişemeyeceği bir doğaüstü güç hakkında konuşmanın arasında kalmıştır (2016). Diğer taraftan döneminin düşünsel yaklaşımlarını da problem edinmiştir. Özellikle bilimsel akılcı söylemin doğru bilgiye ulaşmada yegane doğru yol olduğunu, bilimsel söyleme uymayan ve bilimsel metodun terimleriyle ifade edilemeyen hiçbir şeyin

düşünülmeye değer olmadığını savunan *bilimsel akılcılık*²³ ile bütün olguların mutlak bir tinin zihninde mantıksal ilkelerle bağlı olduğu deterministik bir evreni savunan *mutlak idealizm*²⁴ fikirleri James'in şüpheli yaklaştığı konuların başında gelir (Suckiel, 2006, s. 31).

Aslına bakılırsa yukarıda sayılan bilimsel akılcılık ve mutlak idealizm akımları, James'in döneminde iki karşıt epistemolojik kutuptur. Öyle ki, örneğin, bilimsel akılcılığa karşı çıkan bir filozofun bu karşı çıkışı idealizm cephesinden yapması (ve tersi) beklenir. Dolayısıyla James'in bu iki kutbu birden reddedecek bir epistemoloji ortaya atması, dönemi için radikal bir tutumdur.

James'e göre iki epistemolojik cephenin de doğruluk meselesinde gözden kaçırdığı bir yön vardır: Doğruluk bir fikre içkin bir özellik değildir, bir fikre yüklenen bir özelliktir. Fikir birtakım olayların sonucunda doğru *olur*, doğru *yapılır*. Doğru etiketinin bir fikre takılması da bir sürecin sonundaki bir olaydır. Bu nedenle *doğrulama* gibi bir etkinliğe ihtiyaç duyarız: Doğru fikirler benimseyebildiğimiz, tasdikleyebildiğimiz, onaylayabildiğimiz ve doğrulayabildiğimiz fikirler; yanlış fikirler ise bunları yapamadığımız fikirler olur. (James, 1998, s. 823). Yani, bütün epistemolojilerde doğruluk hedefi zaten akıl yürütmenin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Peki bu sonuç nasıl bir şeydir?

James'e göre pragmatizm, diğer epistemolojilerin dolambaçlı metafizik yollarla ulaşmaya çalıştıkları doğruluk problemi çözümünün aynısına doğrudan ulaşma aracıdır.

“Bir fikri ya da inancı doğru kabul edelim, onun doğru olması birinin yaşamında hangi katı sonuçları doğurur? Hangi deneyimleri bu inancı yanlış kabul edenlerden farklı olabilir? Bu doğru

---

²³ İng. *Scientific rationalism*

²⁴ İng. *Absolute idealism*

gerçeklikte kendini nasıl gösterir? Kısaca, bu fikrin deneysel anlamda nakit-değeri²⁵ nedir?” (James, 1998, s. 823)

James’in pragmatizmi, onun bu sorularına cevap veren düşünce sistemidir. Bir fikre ya da inanca doğru dememizin sebebi, onu doğru kabul ederek eylediğimizde beklediğimiz yönde sonuçların ortaya çıkmasıdır. Yani inançlarımızın ve fikirlerimizin doğruluğunun göstergesi, onların hayatlarımıza getirdiği değişikliklerdir. James’e göre bu yaklaşım bizi aslında pragmatizm karşıtlarının söylediklerinden çok da farklı yerlere götürmez. Bir pragmatist doğruluktan bahsederken bir fikrin işe yarayıp yaramadığından bahsetmektedir, öte yandan bir pragmatizm karşıtının *doğrudan* anladığı bir nesnenin özellikleriyle ilgilidir. Ancak pragmatist bir fikrin işe yararlığında ikna olduğunda o fikre ilişkin nesneye de ikna olacaktır. Çünkü pragmatiste göre bir nesnenin bir özelliği olduğu söylenebiliyorsa, bu ancak deneyimlenen bir fark aracılığıyla, yani bir özelliğin bir nesneden olmasının deneyde yarattığı bir fark sayesinde söylenebilir (James, 1998, s. 826). Kısaca akılcı “Doğruysa çalışır.” derken pragmatist bunu tersine çevirip “Çalışıyorsa doğrudur.” der, ancak bu basit işlem pragmatistlere göre doğru kavramını metafizik olmaktan kurtarıp dünyevi hale getirir. Dolayısıyla James’in pragmatizm düşüncesinde deney önemli bir yer tutar. Öyle ki James, pragmatist doğruluk kuramını kendi ortaya koyduğu *radikal deneycilik* yönteminin bir ön basamağı olarak düşünmektedir (James, 1998, s. 826).

James’in radikal deneycilik düşüncesi, bir psikolog olduğundan, döneminin önemli psikoloji problemlerinden olan bilinç²⁶ problemi üzerine akıl yürütmesinden doğmuştur. Bu problem modern felsefenin doğuşundan, Descartes’tan itibaren var olan ruh-beden probleminden gelmiş, sonrasında Kant’ın *transendental*²⁷ *ego* kavramıyla James’in

---

²⁵ İng. *Cash-value*

²⁶ İng. *consciousness*

²⁷ Deney-aşırı, deneye olanak sağlayan

döneminin başat bilinç anlayışı olarak yerleşmiştir. James'e göre akılcı psikoloji *transcendental egoya* gereğinden fazla önem vermekte, deneyci psikoloji ise onu neredeyse yok saymaktadır. James de bu tartışmada kendine deneyci tarafı ağır basan bir orta yol açarak, bilinç olarak adlandırılan şeyin teolojik ruh kavramının felsefe ve psikolojideki bir kalıntısından başka bir şey olmadığını savunur. Sorunun diğer yönü, saf deney kavramının iki farklı bağlamda, aynı şeylermiş gibi kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Duyu verileri ile bu verilerin kaynaklandığı gerçek şeylerin farklı şeylermiş ele alınması ve bunlar arasında bir aracı²⁸ aranması Kartezyen alışkanlıklarımızdandır (Putnam, 1997, s. 174). James de Peirce gibi Berkeley'e hak verir: Olmak algılanmaktır²⁹. Şeylere ilişkin elimizde deneyimlerimizden öte bir araç bulunmaz, dolayısıyla deneyimlerimizle şeylerin kendileri farklı şeyler değildir (James, 1912, par. 6.24). Deneye olanak sağlayan, bir olan³⁰ olarak bilinç de yoktur; bilinç, deneyimden kaynaklı bir bilme işlevidir (James, 1912, par. 1.38-1.40). Yani bilinç deneyimin olanağının koşulu değildir, deneyimin bir işlevidir. O halde James, epistemolojik hareket noktası olarak doğrudan deneyi ele alarak felsefeyi Kant'ın deneyin olanağını temellendirmek için ürettiği metafizik bilinç anlayışından ve Kartezyen gerçek şey-bilgi ikiliğinden kurtarmaya çalışmaktadır.

James radikal deneyciliği üç basamaklı bir yöntem olarak tasarlar: Postülat, olgunun dile getirilmesi ve genellenmiş sonuç. Yöntemin postülatı şu şekildedir: Filozoflarca tartışılabilecek yegane şey, ancak deneyimden alınmış terimlerle tanımlanabilen şey olabilir. İsteyen deneyimlenemeyecek şeylerin varlığından söz

---

²⁸ İng. *intermediary*

²⁹ Lat. *Esse est percipi*

³⁰ İng. *entity*

etmekte serbesttir, ancak böyle şeyler felsefi tartışmanın konusu olamazlar (James, 1998, s. 826).

Olgunun dile getirilmesi, şeyler arasındaki ilişkilerin ister evetleyici ister değilleyici olsun şeylerin kendileri hakkında değil, -ne eksik ne fazla- doğrudan belirli bir deneyimle ilgili konular olması anlamına gelir (James, 1998, s. 826). Yani olgunun deney bağlamındaki yerinin gösterilmesi gerekir. Ancak James'in deney kavramı, yukarıda ipuçları verildiği gibi, Locke ya da Hume gibi klasik deneycilerin deney anlayışından farklıdır. Deneycilikteki deney, saf deneye; veri, fenomen gibi kavramlarla indirgenmiş haldedir. James ise deneyi saf içerik olarak görmez, deneyde bilinç ve içerik bir aradadır.

“Deney, inanıyorum ki, kendinden bir ikilik barındırmaz; onu bilinç ve içerik olarak ayırmak bir çıkarma değil toplama- belirli bir katı parçasına birden fazla kullanım ve işlevleri olan farklı farklı başka deneyim kümelerinin eklendiği bir toplama.” (James, 1912, par. 1.47) [İtalik James'e aittir.]

James'in deneyi bir başına değil, her zaman diğer deneyimlerle bilinçte iç içe görme anlayışı, radikal deneycilik yönteminin son adımı olan genellenmiş sonuç adımıdır. Hiçbir deneyim bilinçten ve onun önceki diğer deneyimlerinden bağımsız değildir; her deneyim, başka deneyimlerle temas halindedir ve bu temasların kendileri de deneyimin parçasıdır. Yani bir deneyim yaşarken, bunu her zaman diğer deneyimlerimizle ilişkiler kurarak yaşarız. Dolayısıyla evren deneyimimizin deney-ötesi bir bağlayıcı desteğe ihtiyacı yoktur; bu deneyim, parçası olan diğer deneyimlerle birlikte kendi tutarlı ve sürekli yapısını inşa eder (James, 1998, s. 826).

James'in radikal deneycilik düşüncesiyle Batı Felsefesi'nin deneye duyduğu 2000 yıllık güvensizliği yenmek istediği söylenebilir. Deney kaynaklı bilginin güvencesini metafizik kaynaklarda aramak yersizdir, pekala deneyin güvencesi kendisidir -ilgili olduğu başka deneylerdir- denebilir. Radikal deneyciliğin üç adımı uygulandığında; yani

bir olguya yalnızca deneye güvenme düsturuyla başlanıp, o olgunun bizde nasıl bir deneyim ortaya çıkardığı saptandığında, ardından da bu deneyimin önceki diğer deneyimlerimizle ilişkisi düşünüldüğünde olgu hakkında ortaya konulacak bilgi güvenilir olacaktır.

Diğer taraftan James deneyim kelimesiyle yalnızca fiziksel deneyimi kastetmez. Psikolojik ve dini olguların da radikal deneycilik metodunda kullanılabilir deneyimleri mevcuttur. Dolayısıyla psikolojik ve dini deneyimler neden sonuç ilişkileri bağlamında ele alınabilirler. Öte yandan Goodman'a göre James'te dini deneyimlerin tam olarak psikolojik deneyime indirgenip indirgenemeyeceği açık değildir. (Goodman, 2016) Ancak bu deneyimlerin ele alınmasında bilimsel camiada bilinçli bir tarafgirlik söz konusudur. Deneyimler bir değer süzgecinden geçerler ve bilim insanları kimi deneyimleri “yalnızca fiziksel” olarak etiketlemeye daha meyillidir.

“(…) Alfred mizacı çok duygusal olduğundan ölümsüzlüğe bu denli inanmaktadır. Fanny'nin aşırı vicdanlılığı sınırlarının fazla uyarılmasındandır. William'ın evrene dair melankolisi sindirim sorunundan – büyük ihtimal karaciğer tembelliğinden kaynaklanır. Eliza'nın kilisesine düşkünlüğü histerik yapısından gelir. Peter daha fazla açık havada egzersiz yaparsa ruhuna ilişkin kaygıları azalacaktır, vs. Bu tür bir akıl yürütmenin daha gelişmiş bir benzeri olarak, bugün kimi yazarlar arasında popüler olan dini duyguların cinsel hayatla ilişkilerinin ortaya konularak eleştirilmesi düşüncesi³¹ örnek gösterilebilir. Din değiştirme adölesanlık ve ergenlik dönemine has bir krizdir. Azizlerin ölüm oruçları ve misyonerlerin fedakarlıkları yalnızca ebeveynlik güdüsünün yoldan

---

³¹ Açıkça Sigmund Freud'un düşünceleri kastedilmektedir.

çıkılmış halleridir. Dünyevi hayata aç isterik bir rahibe için İsa, daha dünyevi bir ilgi nesnesinin yerine konan hayali bir vekilidir. Gibi...” (James, 1998, ss. 18-19)

Dini ya da diğer duygu durumlarının altında fiziksel yapıların olduğu şüphesizdir, ancak James’e göre bu duygu durumlarının “yalnızca fiziksel” olarak etiketlenmesi taraflı ve değer yüklü olarak yapılmaktadır. Bilimsel kuramlar da dini duygular gibi “yalnızca fizikseldir”. Olguları yeterince iyi bilirsek, ruhuna ilişkin kaygıları bulunan bir Methodist’in³² sözlerini de sağlam bir ateistin sözlerini de söz gelimi “karaciğerinin” belirlediğini görebiliriz. Karaciğer, içinden süzülen kanı bir türlü değiştirirse metodist, başka türlü değiştirirse ateist tip zihinle karşılaşırız (James, 1998, s. 21).

Bu bağlamda James iki şey söylemektedir: İlk, dini ya da doğadışı olduğu düşünülen deneyimler de psikolojik deneyimlerdir, dolayısıyla psikolojik kuramların olguları olarak ele alınmalıdırlar. Kişinin eylemlerini diğerlerinin yanında dini deneyimleri de belirler, dolayısıyla psikoloğunun gerçek olmadığını düşündüğü doğa-dışı deneyimler kişi için gerçektir, onun duygularında ve eylemlerinde farklar yaratmaktadır. Tanrı’nın olup olmasının ya da metafizik özelliklerinin ne olduğunun bir önemi yoktur; hatta James’e göre pratik dinin bakış açısından bakıldığında “alim zihinlerin ibadetimize sunduğu o metafizik canavar tam anlamıyla beş para etmez bir icattır.” (James, 1998, ss. 400-401) Tanrı olsun ya da olmasın, özellikleri ne olursa olsun, ‘tanrısal’ mutluluk, mutluluktur; ‘tanrısal’ kaygı, kaygıdır; ‘tanrısal’ huzur, huzurdur.

İkincisi, zannedildiği gibi psikolojik veya fizyolojik olanlar yalnızca inanç gibi negatif yüklü kavramlar değildir. Felsefi ya da bilimsel düşünceleri ortaya çıkaran zihinlerin de psikolojik deneyimleri vardır. Tarih boyunca felsefenin en tümel düşünce olduğu, diğer bilimlerin ondan pay alarak ayrıldıkları düşünülmüştür, ancak James radikal

³² Methodizm: Protestanlığın 18. YY’da kurulmuş, misyonerlik faaliyetleriyle bilinen bir kolu.

bir iddia ortaya atarak felsefenin onları üreten filozofların mizacına³³ bağlı olduğunu; yani felsefenin -en azından ilkece- temelinin psikolojik olgular olduğunu söyler (James, 1998, ss. 489-490). Rasyonalist ve empirisist filozofları örnek verip, bu iki akıma yatkınlığın genellikle birtakım psikolojik özelliklerle birlikte bulunduğunu ifade etmiştir.

<u>Narin-Zihinli</u>	<u>Çetin-Zihinli</u>
Rasyonalist (“ilke” odaklı)	Empirisist (“olgu” odaklı)
Akılcı	Duyucu
İdealist	Materyalist
Optimist	Pesimist
Dindar	Dinsiz
Özgür İradeci	Kaderci (Fatalist)
Tekilci	Çoğulcu
Doğmatik	Şüphecî

(James, 1998, s. 491) Ortalama bir insan ele alındığında, onda bu tablonun her iki sütunundaki özelliklerden de biraz bulunur. Yani ortalama insan ilkeleri kabul eder, ancak deneyi de kullanır; kimi konularda doğmatik, kimi konularda şüphecîdir; dinsiz değildir, ama tam anlamıyla dindar da değildir... Öte yandan uzmanların ya da profesyonellerin ortada olma şansı yoktur, James’e göre onun çağında “neredeyse çocuklar dahi bilimsel olarak doğar”. Ortalama bir insan felsefeyle ya da bir bilimle ilgilendiği zaman ne yapacaktır? Olgularla ve bilimle ilgilenmektedir, ancak dinle de ilgilenmektedir. Yol gösterici olarak seçeceği uzman filozof ise ya yeterince dini olmayan deneyci bir filozof, ya da yeterince deneyci olmayan dindar bir filozof olacaktır (James, 1998, s. 492).

³³ İng. *temperament*

James'e göre akademi zaten tamamıyla çetin-zihniyetin mabedine dönmüş haldedir. 18. yüzyıldan itibaren bilimdeki ilerleme maddi evreni büyütmüş, ancak insanın önemini azaltmış; sonuçta natüralist ve pozitivist düşünceyi doğurmuştur. Bu düşünceye göre insan doğayı belirleyemez; yalnızca yasaları öğrenip onlara teslim olabilir. Belirleyici olan doğadır, insanın doğaya uyması gerekir. Romantik doğaçlama ve cesaret çağı geçmiştir, dünya maddi ve depresiftir. İdealler fizyolojinin atıl yan ürünleri olarak görülür; üstte olan, altta olan ile ve hep "...-dan başka bir şey değil" kalıbıyla açıklanır – o "-dan başka" olmayan da hep aşağı bir şeydir. Yani, özetle, akademiden ancak çetin-zihinlinin kendini evinde hissettiği materyalistik bir evren görüşü edinilebilir (James, 1998, ss. 492-493). Ancak özellikle insana dair bilimleri fiziksele indirgemenin de yapmanın yollarının açık tutulması gerekir. James fonksiyonel psikolojiyi bu nedenle önerir. Bu psikolojiye göre kişinin ruh durumu çevresel faktörlerle ilişkisi ve onlara karşı davranışları bağlamında açıklanabilmekte; yani fiziksele indirgeme yapılmadan, yine de çevre ve davranış olgularına başvurularak bir psikoloji yapılabilmektedir.

James, aslında Peirce'ün pragmatik düsturunu kabul edip uyguluyor olsa da, görüldüğü gibi James'in pragmatizm anlayışıyla Peirce'ün pragmatizmi (ya da pragmatizmi) arasında belirgin farklar bulunmaktadır. James'in öğrencisi Ralph Barton Perry, bu farkları iki grupta açıklar. Farkların ilki anlam hakkındadır. Peirce'te bir kavramın anlamı duyu kaynaklı oluşmaktaydı: "*Duyu nesnesine ilişkin deneyimizin, deneyimlenebilir* hangi pratik sonuçları doğurduğunu dikkate al." James'te ise anlam geleceğe yönelik, beklenen bir deney ya da tutumdan gelir (Perry, n.d., ss. 409-411). Yani, Peirce'ün pragmatik tutumu anlıktır, şimdidedir; esasen deney esnasında düşüncenin tanım ya da kuramlarda değil, doğrudan deneyin nesnesinde olmasını, onda deneyimlenen ya da deneyimlenmeyen özelliklerin doğrudan doğruya doğurduğu pratik farklara dikkat edilmesini öğütler. James ise daha ziyade herhangi bir önermeye doğru ya da yanlış demenin orta ve uzun vadedeki deneyim ve tutumlarda yaratacağı değişikliklerle

ilgilenmektedir. Bu nedenle Peirce din ya da inanç meseleleriyle hakkında fazla konuşmazken, James dini deneyimin kişilerin ve toplumların tutum ve deneyimlerinde ortaya çıkaracağı değişimleri tartışmaktadır. Bu nedenle James'in pragmatizmi ve deneyciliği Peirce'e göre daha teleolojiktir denilebilir. Bu iki filozof arasındaki düşünce farkı öyle belirgindir ki Perry *The Thought And Character Of William James* [William James'in Karakteri ve Düşünceleri] kitabında James ile Peirce'ün pragmatizmine dair şunları söyler:

“Görünen o ki pragmatizm olarak bilinen modern akımın büyük oranda James'in Peirce'ü yanlış anlamasının sonucu olduğunu söylemek uygun ve her iki taraf için de adil olacaktır.” (Perry, n.d., s. 409)

I.2.3. John Dewey (1859 – 1952)

John Dewey 1859 yılında ABD'nin New England bölgesindeki Vermont eyaletinde doğdu. Orta halli bir ailenin oğlu olduğundan eğitimini kamu okullarında sürdürüp üniversiteyi de kendi şehrindeki Vermont Üniversitesi'nde bitirdi. Mezuniyetinden sonra iki yıl öğretmenlik yapsa da ilk ve orta derece eğitim vermenin kendisine uygun olmadığını düşünerek yükseköğrenimine devam etme kararı aldı. O dönemde Amerikalı felsefe öğrencileri sıklıkla eğitimlerine Avrupa'da devam ederlerdi, ancak Dewey'in mali durumu buna müsait olmadığından henüz 1873'te kurulmuş olan John Hopkins Üniversitesi'nde eğitimine devam etti. Ders aldığı hocalar arasında Hegelci filozof George Sylvester Morris, psikoloji doktorasını William James'ten almış olan G. Stanley Hall ve Charles Sanders Peirce bulunmaktadır. Dewey, 1884 yılında bu okuldan *Kant'in Psikolojisi* adlı doktora teziyle PhD. unvanını almıştır. Doktorasından sonra, önce Chicago Üniversitesi'nde, sonrasında New York'a taşınarak Columbia Üniversitesi'nde çalışmıştır (Jackson, 2006, ss. 55-56).

Dewey her ne kadar bir felsefe doktoru olsa da Russell'in deyimiyle “asla ‘baştan aşağı filozof’ bir tip olmamıştır.”(1973, s. 485). Bu durum erken dönem makalelerinin (1882-1898) başlıklarına bir göz atılarak anlaşılabilir: “The Metaphysical Assumptions of Materialism” (Materyalizmin Metafizik Temelleri), “Knowledge and the Relativity of Feeling” (Duygunun Bilgisi ve Göreliliği), “Health and Sex in Higher Education” (Yükseköğretimde Sağlık ve Cinsellik), “Soul and Body” (Ruh ve Beden), “Ethics and Physical Science” (Etik ve Fiziksel Bilim), “The Lesson of Contemporary French Literature” (Çağdaş Fransız Edebiyatı Üzerine Bir Ders), “Is Logic a Dualistic Science?” (Mantık Dualistik Bir Bilim Midir?), “Christianity and Democracy” (Hristiyanlık ve Demokrasi), “A Pedagogical Experiment” (Bir Pedagoji Deneyi) ... (Dewey, 1967) Görüldüğü gibi Dewey kariyerinin erken dönemlerinde dahi felsefenin teorik tartışmalarını hep güncel pratik sorunlarla bir arada düşünme eğiliminde olmuştur (Jackson,

2006, s. 56). Bu yaklaşım pragmatist filozoflarda genel olarak görülür, pragmatistler düşüncenin bir ayağının her zaman yer yüzünde olmasını isterler.

Dewey genellikle bir eğitim filozofu olarak düşünülmesine rağmen, aslında onun eğitime ilgisinin -bu kavramın içeriği doldurulurken dikkatli olunmak şartıyla- epistemolojik olduğu söylenebilir. Kendisi epistemolojiden ya da bilgi kuramından Kartezyen beden-zihin ve özne-nesne ikilikleri yüklü düşünceleri anladığından, bilgiye dair tartışmaları “sorgulama kuramı” ya da “deneysel mantık” olarak adlandırmayı tercih eder. Çünkü o da diğer pragmatistler gibi zihnin bilgi üretiminde saf, pasif alımlayıcı olarak ele alınmasından ziyade; düşüncenin, düşünceye sevk eden problemle, üretilen çözümle ve çözümün doğurduğu eylemle bir bütün olduğunu savunur. Dolayısıyla bir problemin çözümü olamayan bilgi, bilgi değildir. Bunu 1910 tarihinde yazdığı *How We Think* [Nasıl Düşünürüz] kitabında şöyle ifade eder:

“Düşüncenin kaynağının bir tereddüt, kafa karışıklığı ya da şüphe olduğunu söyleyerek konuyu özetleyebiliriz. Düşünce kendi kendine alevlenen bir durum değildir; “genel ilkelere” öylece çıkıvermez. Ona vesile olan, onu çağıran belirli bir şey vardır. Bir çocuğa (ya da yetişkine), onu rahatsız eden ve dengesini bozan bir zorluğun deneyimi olmadan düşünmesine yönelik çağrıda bulunmak, kendi kendini ayaklarından tutarak kaldırmasını istemek gibi beyhude bir çabadır.” (Dewey, 2010, s. 12)

Ancak kişiyi düşünmeye sevk etmek için yalnızca ortada bir sorunun olması da yeterli değildir. Karşı karşıya kalınan sorunun çözülebilir bir sorun olduğunun bilincine ulaşılmış olması, yani benzer sorunların önceki bilgi ve deneyimde bir şekilde çözülmüş olması gerekir. Kişide eğer benzer problemlere yönelik önceki bir deneyim bulunmuyorsa yine düşünme beyhude bir çaba olacaktır. (Dewey, 2010, s. 13)

Böylece, Dewey demektedir ki, bir problemle karşılaştığımızda öncelikle ona benzer başka problemleri daha önce nasıl çözdüğümüze ilişkin deneyimlerimizi anımsarız. Güncel problemimize ilişkin düşüncemiz, bu deneyimlerimizden kaynaklı oluşturduğumuz çözüm önerilerimizdir. Yani sırasıyla önce problem vardır, sonrasında bu problem önceki deneyimlerden beslenerek çözüm önerilerini çağırır. Ancak, eğer Dewey'in dediği gibi hepimiz böyle düşünüyorsak, doğru-yanlış düşünce ya da iyi-kötü fikir ayrımı nasıl yapılacaktır?

Dewey hangi fikrin iyi hangisinin kötü olduğunu belirleyenin probleme yönelik çözüm önerilerimize karşı tutumumuz olduğunu söyler. Problem hakkında düşünmemiz için, öncesinde benzer bir problemle karşılaşmış olmamız gerektiğini söylemiştik. Eğer yeni probleme yönelik kabul edilen çözüm, doğrudan doğruya önceki deneyimden geliyorsa, bu tarz düşünce biçimi Dewey'e göre eleştirel olmayan, düşük seviye bir düşüncedir. Asıl düşünce, yani Dewey'e göre iyi fikirleri ortaya çıkarıcı düşünce acele sonuç aramaz; problemin çözümünü bir süre askıda bırakır. Hemen deneyiminden aklına gelen ilk çözümü uygulamaz. Yeni veriler, deliller araştırır, farklı çözüm önerileri geliştirir ve böylece probleme ilişkin öncekinden farklı, yeni bir çözüm üretir. Bu çözüm de ilerideki başka problemler için -yine sorgulanacak- bir çözüm önerisi olacaktır. (Dewey, 2010, s. 13)

Dewey'e göre insanlara düşünmeyle ilgili öğretilmesi gereken en önemli şey budur: Problemi çözmek için acele etmemek gerekir. Şüphe ve sistemli sorgulama lehine çözümü ertelemek, yani önceki deneyimlere dayalı çözümleri doğrudan kabul etmemek iyi düşüncenin esasıdır. Bu tutum kişiler alışkın oldukları çözümleri doğrudan etiket değerlerine³⁴ bakarak kabul etmeye daha yatkın olduklarından her ne kadar zorlu ve

---

³⁴ İng. *Face-value*

sancılı olsa da, Dewey'e göre doğru düşünme, şüphe halini sürdürerek sistemli ve planlı bir sorgulamayı devam ettirebilmektir (Dewey, 2010, s. 13).

Bilim ve batıl inancı birbirinden ayıran da mantıksal ya da epistemolojik dizgeler değil, düşünme alışkanlığıdır. Kendi örneğiyle, Dewey'e göre bir borudaki cıva yüksekliğine bakılarak yağmuru öndeyilemekle³⁵ bir hayvanın bağırsağına bakarak bir savaşın sonucunu öndeyilemek arasında, ya da tuz dökmenin kötü şans getireceğine inanmakla sivrisineğin sıtma getireceğine inanmak arasında temel bir fark yoktur (Dewey, 2010, s. 19). Ancak gözlemlerin hangi şartlarda belirli sonuçları verdiğinin sistemli tahlili ve bulunan cevapların güvenilirliğinden şüphe etmenin disiplini bu iki tür yargıdan birini bilim, diğerini batıl inanç yapar.

Öte yandan düşünüşün olması ile olmaması arasındaki problem Dewey'e göre bilim ile batıl-inanç arasındaki problemden daha önemlidir. Yukarıda ifade edildiği gibi, bir hayvanın bağırsağından geleceği okumak her ne kadar naif de olsa bir probleme yönelik bir çözüm denemesi olduğundan nihayetinde bir fikirdir. Dewey, dönemindeki asıl sorunun problem olmadan düşünce üretmeye yönelik beyhude çaba olduğunu düşünmektedir. Düşünüşte ve olanaklı bilimde asıl hareket ettirici unsur eninde sonunda bir problemin varlığıdır. 1929 tarihinde yazdığı *The Quest for Certainty* [Kesinlik Macerası] adlı kitabında bunu şöyle ifade eder:

“Bilimsel devrim, doğrudan ve kontrolsüz olan duyu deneyimi materyalinde birtakım sorunlar olduğu fark edilip; bu materyallerin düşünüş aracılığıyla bilinen nesnelere çevrilmesiyle doğmuştur.”

(Dewey, 1960, s. 258; Gash, 1974, s. 28)

John Dewey'in eğitim felsefesiyle bu denli ilgilenmiş olmasının nedeni budur. Bilgi problemi kuramsal bir problem değildir, bir davranış problemidir. Bu nedenle doğruluk

³⁵ Torricelli'nin barometresi kastedilmektedir.

tartışması, ancak doğru düşünme disiplininin edinimiyle ilgilidir. Yani, önemli olan kişilere doğru bilgiler vermek değil, onlara doğruyu bulacak şekilde düşünmenin disiplinini kazandırabilmektir.

“Fikirler, bir sorunu çözme araştırmasında kullanılacak düşünsel araçlar olmadıkları sürece hakiki fikirler değildirler. Bir öğrenciye dünyanın küreselliği fikrinin öğretilmeye çalışıldığını varsayın. Bu ona bir olgu olarak küreselliği öğretmekten farklıdır. Ona bir top ya da küre gösterilip (ya da hatırlatılıp) dünyanın da bu cisimler gibi yuvarlak olduğu söylenilebilir; sonrasında ta ki öğrencinin zihninde topun şekliyle dünyanın şekli bir hale gelene dek bunu her gün tekrar etmesi tembihlenebilir. Ancak bunu yaparak öğrenci dünyanın küreselliği fikrini edinemeyecek, en fazla dünyayla eşzamanlı düşündüğü bir top fikrine ulaşacaktır. Küreselliği bir fikir olarak öğrenebilmesi için öğrencinin halihazırdaki olgularda birtakım bulanıklıklar ya da kafa karıştırıcı durumlar fark etmesi, bu sorunların çözümü olarak da ona küreselliğin sunulmuş olması gerekir. Öğrenci ancak daha iyi anlamlandırmak adına verileri kendisi yorumlayarak küreselliği hakiki bir fikir olarak anlayabilir.”

(Dewey, 2010, ss. 79-80)

Dewey’e göre her tür bilgi ve her bilim, nesnelere ya da olayların anlamını kavramayı hedefler. Bu süreç de her zaman olay ve olguları belirsiz, saf, yalıtılmış hallerinden kurtarıp; onları açıklayan, yorumlayan, yani belirli hale getiren bir bütünün parçası olduğunu bulmakla gerçekleşir (Dewey, 2010, s. 86). Dewey demektedir ki, düşünmede analiz ve sentez birlikte gerçekleşir. Düşünce öncesi deneyimlenen olgular ve nesnelere düzensiz ve değersizdir; olgular bir problemin çözümü için değerli olup olmadıklarının bilgisini kendilerinde barındırmazlar (Dewey, 2010, s. 75). Hangi olgunun

kayda değer olup hangisinin olmadığı değerlendirilmesi düşünceyle başlar. Ancak yine de düşünmeyi doğuran problemler bu düzensiz olgulardadır. Çözüm önerisi ya da hipotezle, yani önceki problemlerin çözümlerinin desteğiyle güncel olgular değerlendirilir ve halihazırdaki düşünme sürecine faydalı olup olmadıkları tartışılır. Bu nedenle düşüncenin parçadan mı (sentez) yoksa bütünden mi (analiz) başlaması gerektiği tartışması Dewey'e göre anlamsızdır. "Analiz sentezi doğurur, sentez ise analizi mükemmelleştirir." (Dewey, 2010, s. 84) Bunlar düşünmede birlikte yürüyen işlevlerdir.

Değinilen üç filozofun düşünceleri birlikte ele alındığında metodik bir ortaklık, ancak yorumsal aykırılıklar göze çarpmaktadır. Peirce, James ve Dewey'in düşüncelerine belirgin bir biçimde deneycilik hakimdir; bilgisel bir problemle karşılaşıldığına her biri kuramsal, rasyonalist ya da tarihsel fikirlerin karşısında tartışmasız olarak deney verisini seçeceklerdir. Yine deneysel düşüncenin sonucunu yorumlamada da metodik olarak birebir aynı olmasalar da yakın konumlarda yer alırlar. Üç filozof için de doğru düşünce, doğrudan gözlemlenebilir bir sonuç üreten ve bu sonucun beklenen ve istenen sonuç olduğu düşüncedir. Yani Peirce, James ve Dewey'in üçü de düşünme için yeni bir metot tavsiye etmekte, felsefi problemlerin çözümünde metafizik, geleneksel ya da *a priori* kabullerden ziyade deneyime güvenmeyi önermektedirler.

Öte yandan, her ne kadar bu üç filozofun metotları paralel olsa da bu metodu uygulayış biçimleri ve vardıkları sonuçlarda belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Peirce bir mühendis ve bilim insanıdır, pragmatizmini de bu çerçevede oluşturmuş ve hem felsefeyi hem de doğa bilimlerini daha açık, anlaşılır kılacak; teolojik ve metafizik yüklerinden uzaklaştıracak bir metot üzerinde çalışmıştır. Bu nedenle Peirce'ün pragmatizmi daha ziyade "Bir bilimsel araştırma ya da felsefi soruşturma nasıl yapılır?" ya da "Araştırmamızın sonucunda ulaştığımız hangi cevapları hakiki saymalıyız?" sorularına cevap verecek türdendir. Yani Peirce, diğer pragmatistlerin aksine daha saf bir epistemoloji üretme hedefindedir.

James ise pragmatizmi Peirce'ün aksine bir meta-bilim metodu olarak ele almış; halihazırdaki bilimlerin problemlerini çözme aracı olarak değil, olan ya da olması olanaklı olan her türlü fikri, bilimi ya da inancı açıklamak için oluşturmaya çalıştığı davranışsal psikolojisinin temel metodu olarak anlamıştır. Peirce'ün pragmatizmi işleyen bir bilimde, söz gelimi bir laboratuvarında ya da mühendislik şantiyesinde izlenecek bir metot iken James'in pragmatizmi her türlü bilime başlarken o bilimin olanağının koşulunu belirleyen evrensel bir yasa gibidir. Eğer bir bilim pragmatizm temelli radikal empirisist dizgeye uygun değilse James'e göre boş laftır. James'in bu yaklaşımı, bir yönden bilimi bilim dışı öğelerden temizleme amacı taşır; diğer yönden ise yeni disiplinlerin, örneğin *The Varieties of Religious Experience*'ta bahsettiği din felsefesi gibi ya da fonksiyonalist psikoloji gibi disiplinlerin yolunu açar.

Dewey'in pragmatizmi bu üç filozof arasında felsefi olarak en erişkin noktaya ulaşmış düşüncedir. Dewey, pragmatizmin temel kavrayışı olan düşünce-davranış ilişkisinin birliğini doğru tespit etmiş ve felsefesini bunun üzerine inşa etmiştir. Bu nedenle Dewey'in felsefesinin hedefleri, Peirce ve James'in aksine tek tek bilimler ya da bilginin doğruluğu meselesi değil genel anlamda düşüncenin kendisidir. Dewey'e göre düşünme ve davranış paralel olduğundan ister kuramsal ister pratik olsun herhangi bir alandaki problemin çözümü disiplinli düşünmeden geçer. Yani Dewey'e göre bilimsel problemler dahil, insanlığın bütün problemleri sonuçta bir eğitim problemine indirgenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

Pragmatizm-Bilim İlişkisi

Bilimsel düşüncenin kronolojisi yapılırken sıklıkla dile getirilen, XIX. yüzyılın bir pozitivizm çağı olduğu, XX. yüzyıla birlikte Viyana Çevresi ve Mantıkçı Pozitivizmin bilim üzerindeki baskın düşünce sistemine dönüştüğü, II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren ise Frankfurt Okulu gibi ekollerle bilim ve bilimciliğe dair eleştirelliğin geliştiğidir. Ancak özellikle XX. yüzyılın ilk dönemindeki bilimsel gelişmelere bakıldığında, pozitivizm ve mantıksal pozitivizm dönemi arasında yer etmiş olan pragmatizm akımı birçok bilimi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiş görünmektedir. Bu bilimler arasında fizik, uygulamalı matematik, sosyoloji, psikoloji, biyoloji, ekonomi ve siyaset bilimleri sayılabilir.

Bu bölümde pragmatizm akımının bilimle ilişkisi Birinci Bölümde değinilen filozoflar çerçevesinde ele alınacak ve pragmatizmin dönemlerindeki bilime eleştirilerine ve bu bilime yönelik önerdikleri çözümlere değinilecektir. Ardından döneminin doğa bilimlerinden ve sosyal bilimlerden sırasıyla fizik ve sosyolojinin pragmatizmle irtibatı konu edilip bu irtibatın derecesi ve önemi tartışılacaktır.

II.1. Pragmatizmin Bilim Anlayışı

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Batı Medeniyeti toplumsal, siyasi ve düşünsel birçok aşamadan geçmiş ve modernleşme bu yönlerin her birinde farklı problemlere gebe olmuştur. Sanayileşme ve hızfısıhhanın ilerlemesi kentlerde hızlı bir büyüme ve yeni toplumsal tabakalaşmaları doğurmuştur. Avrupa toplumuna bu yeni-kentli nüfusun entegrasyonu modern dönemin temel toplumsal problemidir. Yine okyanusun karşı kıyısında da yeni kurulmuş Amerika Birleşik Devletleri kendine has önemli toplumsal sorunlarla uğraşmaktadır. Kuzey'in sanayi üretimi ile Güney'in toprağa bağlı ekonomisi arasındaki çatışma Amerikan İç Savaşı'nı çıkarmış, köleliğin kaldırılmasıyla ABD toplumu siyahlar, göçmenler ve yerlilerin entegrasyonu problemiyle karşı karşıya gelmiştir. Öte yandan Napolyon Dönemi sonrasında Avrupa devletlerinin sınırları yeniden çizilmiştir. Bir taraftan Alman ve İtalyan prenslikleri bir siyasi birlik oluşturmaya çalışırken diğer yandan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkeler kıtalararası imparatorluklarını inşa etmektedirler. Yani bu dönemde Batı Medeniyeti modern dönemin yeni toplumsal ve siyasi yapılarını inşa etmekte ve yepyeni problemlerle karşı karşıya gelmektedir.

Önceki bölümde öncü filozoflarıyla ele alınmış olan pragmatizm, bulunduğu dönem itibariyle bir bakıma doğa biliminin altın çağının hemen ardında yer almaktadır. Peirce'ün pragmatizmini XIX. yüzyılın son çeyreği ile başlatırsak, önceki 50 yılda fizikte Faraday elektromanyetik indüksiyonu, Maxwell elektromanyetizma kuramını, Joule enerjinin korunumu yasasını keşfetmiş; kimyada Kelvin mutlak sıfırı, Clausius entropiyi, Mendeleev elementlerin periyodik tablosunu tanımlamış; biyolojide Darwin doğal seçilimle evrim kuramını, Pasteur mikrop kuramını, Mendel kalıtım kuramını ortaya atmıştır.

Öte yandan, XIX. yüzyıl bilimin bu başarılarına öykünen sahte bilimler için de bir altın çağdır. Özellikle homeopathy³⁶, phrenology³⁷, iridology³⁸, spiritüalizm, yaratılışçılık gibi sahte bilimler bu dönemde ortaya çıkmış ve kayda değer sayıda taraftar toplamış haldedir.

Dönemin bilim felsefesinin başlıca problemlerinden biri, bilim ile sahte bilimin ayrımını yapabilmeyenin bir yolunu bulmaktır. Pragmatizm de bilimle ilişkisinde bu problemi merkeze almış ve hem yöntemsel hem de kavramsal olarak bilimin ne olduğunu ve nasıl işlediğini sorun edinmiştir. Pragmatistler bunu bir yönden bilimi bilim olmayandan ayırmak, diğer yönden ise bilimin işleyişini ve sonuçlarını daha açık ve rafine kılmak amacıyla düşünmüşlerdir.

İlk bölümde değinilen filozofların ışığında pragmatizmin kurama karşı uygulamaya ve akla karşı deneye ağırlık verdiği görülmektedir. Peirce, bilimsel araştırmada karşılaşılabilecek kuram-deney uyumsuzluğunda deney tarafının tercih edilmesini savunarak pragmatizm akımını başlatmış, ardından James de her türlü bilimin olanak koşulunun deneyi temel almak olduğunu söyleyerek Peirce'in düşüncelerini kendi yorumuyla genişletmiştir. Dewey ise bu düşünce silsilesini bir adım daha ileri taşıyarak bilimsel olsun ya da olmasın her tür fikrin deney temelli ve esasen şüpheli görüldüğü bir düşünce disiplini inşa etmeye çalışmıştır.

Pragmatizmin tek tek bilimlerle ilişkisine değinmeden önce, bu üç filozofun düşüncelerinin ortak yönleri toparlanarak ideal bir “pragmatist bilim” çerçevesi çizilmesi ve karşılaştırmanın bu bilim anlayışı üzerinden yapılması uygun olacaktır. İdeal bir

---

³⁶ “Benzer benzeri iyileştirir.” Düsturuna sahip, hastalığın tedavisinin kaynağıyla aynı şey olduğunu savunan sahte bilim.

³⁷ Kişinin kafatası yapısından beynini yatkın olduğu alanların anlaşılabilceğini savunan sahte bilim.

³⁸ Gözdeki irisin şeklinden kişinin sağlık durumunun anlaşılabilceğini savunan sahte bilim.

“pragmatist bilimin” olası unsurları, değinilen üç filozofun düşünceleri ışında şöyle sıralanabilir:

- 1- Pragmatist bilim deneysel olmalıdır. Deneycilik pragmatizmin en temel unsurlarından biridir. Pragmatistler a priori kabuller ya da yerleşik kuramlara karşı sarsılmaz bir şekilde deney verisini savunurlar. Peirce de James de gerçekliği deneye konu olabilme üzerine kurar. Deneyden önce bir varlığın Kant’çı anlamda varsayılmasına dahi karşı çıkarlar. James, kaynağı deneyde bulunmayan önermelerin bilim ve felsefe bağlamında ele alınmaya değer olmadıklarını söyler. Dewey de bilgiyi geçmiş deneyimlerin şimdiki problem bağlamında değerlendirilip anlamlandırılması olarak görür.
- 2- Pragmatist bilim sonuç-odaklıdır. Bir pragmatist için bilimsel bilgi ya da etkinliğin anlamı, onun gerçeklikte neyi değiştirdiğindedir. Bu yalnızca bilginin değerinin ürettiği sonuçlarla ilgili olduğu anlamına gelmez; değerden bağımsız olarak bilimi bilim yapan onun gözlenebilir olması ve farklı sonuçlar ortaya çıkarma potansiyelidir. Yani, ilk unsurla birlikte düşünüldüğünde bilimsel bilginin farklı deneylerde farklı sonuçlar üreten olgular hakkında olması gerektiği söylenebilir. Bilimsel bilginin anlamı bu farklı sonuçlardadır.
- 3- Pragmatist bilim araçsaldır. Bilimsel bilgi ya da genel anlamıyla bilgi mutlak, kendi başına anlamlı değildir. Bilgiyi çözdüğü sorunlarla birlikte düşünmek gerekir. Bu nedenle bilimi zamansız, her zaman geçerli olarak görmektense problemlere bağlı ve bağlamsal olarak düşünmeyi tercih ederler. Yani pragmatistler için bilim basitçe problemlere dair farklı çözümler üretebilme ve bu çözümlerin hangisinin daha iyi bir çözüm olduğunu değerlendirebilme yoludur.

4- Pragmatist bilim yanılabilir, yanılacaktır, hatta kendini bu yanılabilirliğiyle birlikte kurar. Pragmatistçe düşünüldüğünde bilimin yapabileceğinin en fazlası, halihazırdaki bir probleme en kabul edilebilir çözümü bulmaktır. Bu çözümün olanaklı en iyi çözüm olduğunu iddia edemez; her zaman daha iyi bir çözüm bulma, yani bilimsel bilgiyi geliştirme ya da iyileştirme olanağı vardır. Peirce'e göre bilim tarihi zaten daha iyi çözümleri bulmanın evrimsel bir tarihinden ibarettir. Yine Dewey de çözümü erteleme pahasına olsa bile insanlara önceki deneyimin bilgisine koşulsuz güvenmeme; her problemde yeni, daha iyi çözümler üretmeye çalışma alışkanlığının kazandırılması gerektiğini söylemektedir.

Ne var ki XIX. yüzyılın ortalarından itibaren entelektüel camiada hakim olan bilim anlayışı kuşkusuz pozitivistdir. Tasviri yapılan pragmatist bilimin dönemin bilimine etkilerini belirleyebilmek için, aynı zamanda bu bilimi hakim pozitivist bilim özelliklerinden ayıran unsurların da ortaya konulması gerekir. Ancak bu şekilde, yani bilimlerde pragmatist olan ve pozitivist olmayan unsurların belirlenmesiyle pragmatizmin bilimlere etkisinden bahsedilebilecektir.

Pragmatist bilim anlayışının pozitivistten belli başlı farkları şöyle sıralanabilir:

1- Her ne kadar pozitivistizm de pragmatizm de *a priori* kabullere karşı deneyci olsa da, bu iki akımın deney anlayışları birbirinden farklıdır. Pozitivistizmin olguları ya da mantıksal pozitivistizmin temel önermeleri, daha küçük parçalarına ayrıştırılamayacak duyu nesnelere olarak tanımlanır. Pozitivistizme göre bilim, bu olguların toplanması, kataloglanması ve birbirleriyle korelatif ilişkileri bakımından değerlendirilmesidir. Yani bir pozitivist bilim yaparken olguları toplar, bu olguları sınıflandırır ve hangi olguların birlikte bulunup hangilerinin bulunmadığını belirleyerek bu birlikte bulunmanın yasasını çıkarmaya çalışır.

Ancak pragmatistlerin olguları pozitivistlerinkiler gibi temel ve parçalanamaz ve kendi başına deneyimlenebilir şeyler değildir. Pragmatistler deneyimden bir süreci anlarlar; dolayısıyla deneysel olgular da pragmatistler için bir sürecin içinde ve bağlamsal olarak var olurlar. Yani pozitivistlerin aksine pragmatistler için bir olgu farklı araştırmacılar için farklı anlamlara gelebilir. Ayrıca başta James olmak üzere pragmatistler için dış deney olduğu kadar iç deney de mevcuttur ve bu iç deneyin anlamlı sonuçları üzerinden davranışçı psikoloji gibi bilimler yapılabilir. Ancak pozitivism en baştan itibaren iç deney kavramına şiddetle karşı çıkar: Zihin kendi kendini deneyimleyen ve deneyimlenen olarak ikiye ayıramaz, bu nedenle iç deney ve ona ilişkin bir bilimden bahsetmek doğru değildir (Comte, 1988, s. 21).

- 2- Pragmatist bilimi pozitivismden ayıran bir diğer unsur da bilimin amacına dair anlayışlarıdır. Her iki akım da metafizik karşıtı, deney ve gözlem temelli bir bilim anlayışına sahip olsa da, klasik (Comteçu) pozitivism ilerlemeci bir tarihsel determinizmi savunur. Comte'un üç hal yasasına göre insanlık doğal olayları açıklamada önce doğa üstü güçlere (teolojik aşama) sonrasında ise soyut kavramlara (metafizik aşama) başvurmuştur. İnsanlığın en erişkin aşaması ise olguların neden olduğu sorusunun bir kenara bırakılıp nasıl olduklarının araştırıldığı ve böylece olgulara dair evrensel yasaların bulunacağı pozitif aşama olacaktır.

Ne var ki pozitivismin bu tarihsel deterministik modelinin pragmatizmde bir karşılığı bulunmaz. Pragmatistlere göre bilimin amacı evrensel yasalar ya da hakikatler bulmak değil, gerçek problemleri çözmektir. Yasalar, kuramlar ya da metotlar amaç değil, problemleri çözmeye yönelik araçlardır. Farklı problemleri çözüme yeterliliklerine göre bunlar yok sayılabilir ya da terk edilebilirler.

3- Pragmatist bilim ile pozitivist bilim arasında belirlenebilecek belki de en önemli fark, onların ontoloji-epistemoloji ilişkisine dair yorumlarıdır. Bu yorum farkı onların kuram-uygulama arasındaki ilişkiye dair düşüncelerinde kendini gösterir. Bir pozitivist için bilimsel kuramların uygulanabilir olmasının ön koşulu onların doğru olmasıdır. Yani eğer bilimsel bir önerme doğruysa, bu önermeye göre davranıldığında beklenen sonuçlar alınır. Öte yandan bir pragmatist bunu tam tersinden yorumlar: Bilimsel önermelerin doğru olmasının ön koşulu onların uygulanabilir olmasıdır. Bir bilimsel önermeleri doğru yapan, o önermeye göre davranıldığında öngörüldüğü gibi sonuçlar alınmasıdır.

Peirce bahsinde değinildiği gibi, aslında bu iki yaklaşım pratikte aynı sonuçları doğurmasına rağmen, pragmatistlere göre pozitivistin yaklaşımı düşünceleri bilimsel dogmatizme götürürken, kendi anlayışları bilimsel düşüncede yanılabilirliği pekiştirmektedir.

Öte yandan pragmatist filozofların kendi aralarında da bilim anlayışları bakımından önemli farklar da bulunmaktadır. Peirce'ün bilim felsefesi, James ve Dewey'e nazaran daha az devrimsel, daha ziyade halihazırdaki bilimlerin işleyişindeki problemleri çözmeye yönelik gibi gözükürken; James'in pragmatizmi ve radikal empirisizmi doğrudan dönemin bilim tanımı ve anlayışını değiştirmeye, onu pozitivist ve materyalist yönlerin yanında diğer olanaklı yönlere de bakmaya davet etmektedir. Dewey'in felsefesinde ise bilim felsefesi, epistemoloji, eğitim felsefesi ve toplum felsefesi bir bütün haline gelmiştir ve Dewey genel olarak toplumun düşünce yapısını ve alışkanlıklarını düzeltme problemi çerçevesinde felsefesini kurmuştur.

Dönemin bilim anlayışında ve kimi bilimlerinde dönemin hakim bilim anlayışı olan pozitivistten yukarıda "pragmatist bilim" olarak idealize edilen bilim lehine ayrımlar bulmak ve değinilen tekil filozofların düşüncelerinin izlerini görmek mümkündür.

II.2. Pragmatizmin Dönemin Bilim Anlayışıyla İlişkisi

Pragmatizmin doğduğu dönemde fizik de önemli bir dönüm noktasında bulunmaktadır. 1887 de Michelson ve Morley, Galilei ve Newton'dan gelen fiziğin temel kabullerinin aksine ışığın belirli bir referans noktasına göre değil, herhangi bir referans noktasına göre hızının sabit olduğunu, yani o dönem düşünüldüğü gibi bir ışık-taşıyıcı etherin bulunmadığını gösterdiler. Maxwell'in 1864'te ortaya attığı elektromanyetik alanlar kuramını klasik (Newton) fiziğe uyarlama çabası sonucunda Lorentz, Galilei koordinat sisteminde sabit olan zaman ekseninin de görelilik olarak ifade edilmesini sağladı. Bu kuramlardan destek alan Albert Einstein 1905 yılında uzamın, zamanın ve eşzamanlılığın görelilik olduğunu gösteren özel görelilik makalesini yayınlamaya modern fiziğin iki önemli kolundan olan görelilik kuramını meydana getirdi. Diğer kol olan kuantum ise 1900 yılında Max Plank'ın -aslında daha verimli ampuller üretme üzerine çalışırken- termodinamiğin ikinci yasasına ilişkin Boltzmann metodunu kara cisim ışımasına³⁹ uyarlaması ve elektromanyetik kuvvetin klasik fiziğin öngördüğü gibi sürekli değil, süreksiz⁴⁰ olarak yayıldığını göstermesiyle doğmuştu. Hem görelilik, hem de kuantum mekaniğini içeren bu “yeni” fizik beraberinde muazzam matematiksel ve felsefi sorunlar getirmişti.

Sosyoloji de bu dönemde majör metodik ve içeriksel tartışmalar yaşamaktaydı. Sosyal Darwinizm, organizmacılık, coğrafi belirlenimcilik, Marxizm gibi akımlar sosyolojinin ana tartışma kollarıydı. Yine bu dönemde sosyoloji pozitivist ve yorumlayıcı olmak üzere iki temel ve uzlaşmaz bakış açısına sahipti. Dahası bu dönem bölüm başında dile getirilen önemli siyasi ve toplumsal hareketlerin; örneğin işçi, kadın ve azınlık hareketlerinin toplumda yer edinmeye başladığı bir dönemdi. Nasıl antropolojinin

---

³⁹ İng. *Black Body Radiation*

⁴⁰ İng. *quantized*

kuruluşunu sağlayan kolonileşme döneminde fatih ile ilkelin karşılaşması olmuşsa (D. Lewis, 1973, s. 582), sosyoloji gibi sosyal bilimlerin kuruluşunu sağlayan da toplumun modern kentlerle karşılaşması olmuştu. Buna rağmen sosyolojinin henüz bu sorunlara ürettiği bir çözüm bulunmamaktaydı.

Bunların ışığında pragmatizmin doğduğu dönemde, fiziğin de sosyolojinin de önemli bir kriz dönemi geçirdiğini söylemek yerinde olacaktır. Dahası, modern dönemde doğa biliminin öncüsünün fizik, sosyal bilimlerin öncüsünün sosyoloji olduğu kabul edilirse bu krizin aslında genel olarak bütün bilimleri öyle ya da böyle etkileyen bir kriz olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim bu dönemde epistemolojik sorunlar yaşamakta olan ve bu sorunların çözümlerini pragmatizmde arayan ya da pragmatizmden etkilenen bilimler yalnız fizik ve sosyoloji olmamıştır. Ancak bu bölümde pragmatizmin yalnızca fizik ve sosyoloji bilimlerine yaptığı etkiler tartışılacaktır.

II.2.1. Pragmatizmin Fiziğe Etkileri

Albert Einstein, 1907 tarihinde yazdığı *İvmeli Referans Sistemi ve Kütleçekim Alanı* başlıklı yazısında şöyle bir düşünce deneyi yapar:

“Hareketli iki sistem düşünelim, biri Σ_1 diğeri Σ_2 olsun. Σ_1 'in x eksenini yönünde (zamana göre sabit, [eylemsiz bir gözlem çerçevesine göre]) γ ivmesiyle ivmelendiğini farz edin. Σ_2 'nin ise [eylemsiz bir gözlem çerçevesine göre] durduğunu, ancak x eksenini yönünde $-\gamma$ ivmesi veren homojen bir kütleçekim alanında bulunduğunu farz edin. [Sistemlerin içinden gözlem yapan bizim] bildiğimiz kadarıyla Σ_1 'e göre olan fizik kanunları Σ_2 'ye göre olanlardan farklı değildir; çünkü [Σ_1 sistemindeki] her nesne bir kütleçekim alanında gibi ivmelenmektedir. Bu nedenle deneyimizle Σ_1 'in Σ_2 'den herhangi bir şekilde farklı olduğunu düşünmemiz için bir sebep yoktur, o halde kütleçekim alanıyla referans sisteminin ona denk ivmelenmesi arasında tam eşdeğerlik varsayabiliriz.” (aktaran Schwartz, 1977, s. 899) (Köşeli parantezler bana aittir.)

Bu düşünce deneyi anlatılırken genellikle Σ sistemlerinin yerine asansörler konduğundan Einstein'ın Asansör Düşünce Deneyi olarak bilinir. Basitleştirilerek anlatıldığında Einstein şöyle düşünmektedir: “Eğer bulunduğum gözlem çerçevesinde yaptığım gözlemlerle eylemsizlik ivmesi ile kütle çekimi ayıramıyorsam, bunlar aynı şeyler olmalıdır.” Bu ilke *Denklik İlkesi*⁴¹ adını taşır ve Genel Görelilik Kuramının temellerinden birini oluşturur.

---

⁴¹ İng. *Equivalence Principle*

Alıntıya bakıldığında, Einstein'ın düşünce biçimi ile II.1. numaralı bölümde verilen pragmatist bilim anlayışı arasında belirgin benzerlikler olduğu görülebilir. Einstein bir düşünce deneyi oluşturmuş ve bu deneyin olanaklı sonuçları arasında gözlemlenebilir bir fark olmadığını söylemiş, bu da onu farklı zannedilen olguların (kütleçekim ivmesi ve eylemsizlik ivmesi) aynı olduğu sonucuna götürmüştür.

Öte yandan, 1916 yılında Ernst Mach ile mektuplaşmalarında da Einstein, zamanında işimize yaramış kimi kavramların sonrasında bize nüfuz ettiklerini ve dünyevi kaynaklarının unutulduğunu; düşüncenin zorunlu sonucu ya da a priori verililer olarak anıldıklarını söyler. Bu nedenle böyle kavramların tarihleri incelenerek, onların ortaya çıkmasına neden olan temellerin ve işlevselliklerinin şartlarının ele alınması gereklidir. Ancak bu yolla bu kavramların günümüzde kullanılıp kullanılmayacağı, düzeltmelere gerek olup olmadığı, ya da yeni bir sistemle -her ne sebeple olursa olsun- değiştirilmesinin gerekli olup olmadığına karar verilebilir (aktaran Howard, 2015). Burada görüldüğü gibi Einstein bilim anlayışında pragmatist bilim modelimizin araçsallık ve yanılabilirlik ilkelerini dahil etmektedir. Yani, Einstein'ın etkin olduğu yıllardaki düşünce biçimine bakıldığında pragmatist düşünce ile belirgin bir benzerlik olduğu göze çarpmaktadır. Belki Einstein'ın arkadaşı Henri Bergson aracılığıyla William James'in fikirlerine aşina olduğu düşünülebilir, ancak pragmatizmden doğrudan etkilendiğini söylemek için yeterli veri kanımızca yoktur. Yine de Einstein'ın düşünce yöntemiyle pragmatizm arasındaki benzerlik, Einstein'ın döneminin entelektüel camiasının pragmatist düşünceye en azından yatkın olduğunu söylememiz için bir ip ucu olabilir.

Öte yandan pragmatizm ile modern fizik ilişkisine dair tartışma sıklıkla kuantum fiziğinin Kopenhag yorumu üzerinden, Niels Bohr ve Werner Heisenberg'in düşünceleri bağlamında yapılmaktadır. Bu tartışmadaki en önemli konu, kuantum mekaniğinin gözlemlerinin gerçeklikle ilişkisi hakkında yapılan ve bir cephesinde Niels Bohr'un, diğer

cephede Einstein, Podolsky ve Rosen'in⁴² yer aldığı, yirminci yüzyıl fiziğinin belki de en önemli tartışması olan EPR paradoksu tartışmasıdır. Basitçe anlatılırsa, EPR'in kuantum mekaniğinin Kopenhag yorumuna itirazlar getirdiği tartışmanın özü şudur: Kuantum mekaniğinde bir parçacık çifti (günümüz terminolojisiyle “dolanık çift”, “*entangled pair*”) kimi zaman tek bir dalga fonksiyonuyla ifade edilebilmektedir. Bu fonksiyon, ilgili parçacıkların tek tek ya da birlikte gözlenmesinin sonucuna ilişkin olasılıkları barındırır. Dolanık parçacıkların biri gözlendiğinde dalga fonksiyonu çöker ve parçacıkların yer, momentum ve spin özellikleri belirli hale gelir. Söz gelimi dolanık bir elektron çiftinde her bir elektronun spininin %50 olasılıkla *yukarı*, %50 olasılıkla *aşağı* olma ihtimali vardır. Ancak her iki elektron aynı spin değerine sahip olamaz: eğer bir elektron *yukarı* spin değerine sahipse diğeri *aşağı* olmalıdır ve tersi. Dolayısıyla bu parçacıklardan biri gözlemlendiğinde dalga fonksiyonu çöker ve parçacıkların her ikisi de -aralarındaki uzaklıktan bağımsız olarak- belirli değerler alırlar; birinin spini *yukarı* olarak belirlenirse diğerrinin spini *aşağı*dır. Burada önemli olan nokta şudur: Kopenhag yorumuna göre parçacıkların belirsizliği gözlemcinin bilgisizliğinden kaynaklanmaz, gözlemeden önce parçacıklar olası spinlerin ikisini birden taşırlar; yani gözlemeden önce elektronların ikisi de gerçekten hem yukarı hem aşağıdır. EPR'in itirazı buradadır. Gözlemin bir parçacığın belirsizliğini etkilemesi kabul edilebilir, ancak bir parçacığa ilişkin gözlemin başka bir parçacığı etkilemesi EPR'a göre determinizm, yerellik⁴³ ve nedensellik gibi üç temel fizik kabulüne aykırıdır. Bu nedenle dalga fonksiyonu EPR'a göre fiziksel gerçekliğin tam bir açıklaması değildir. (Einstein, Podolsky, & Rosen, 1935, ss. 777-780) Niels Bohr ise, EPR paradoksunun yayınlandığı *Physical Review* dergisinin bir sonraki sayısına gönderdiği cevapta EPR'in eleştirilerinde varsaydığı fiziksel gerçeklik kriterlerinin

---

⁴² Buradan itibaren EPR olarak anılacaktır.

⁴³ İng. *Locality*, “evrendeki nesnelere birbirleriyle en fazla ışık hızında, dolayısıyla en yakından en uzağa doğru etkileşime girerler” ilkesi.

sorunlu bulunduğunu, kuantum mekaniği bağlamında “gerçeklik” teriminin yeniden tanımlanarak anlaşılmasının gerekliliğini vurgulayarak (Bohr, 1935, ss. 696-702) kuantum fiziğinde gerçek kelimesinin anlamını tartışmaya açmıştır.

Kuantum fiziğinde gerçeklik problemi bu bağlamda şu anlama gelir: Kullanılan matematiksel formülizasyon, yani kullanılan kavramlar, formüller, birimler vb., neye işaret etmektedir? Kuantum fiziği, Maxwell denklemleri, termodinamik yasaları, Plank kuramı gibi kendinden önceki fiziğin soyut ve kuramsal ilişkilerinden doğmuştur; dolayısıyla kendisi de en üst düzeyde kuramsal bir disiplindir. XX. yüzyılın ilk yarısında kuantum fiziği teorik olarak çalışmaktadır, ancak bu teorik ilişkilerin ne anlama geldiği, ya da nasıl anlaşılması gerektiği konusunda sorunlar bulunmaktadır. Yani çok basitleştirilerek anlatılırsa; fizikçilerin ellerinde gerçek birtakım ilişkileri açıklaması gereken formüller vardır, ancak bu formüllerin hangi gerçekliği betimlediği belirsizdir.

Konuyu öncelikle fizikçilerin bakış açılarından ele alırsak, Eindhoven Üniversitesi’nden kuramsal fizikçi Willem Marinus de Muynck, “The Copenhagen Interpretation, and Pragmatism” [Kopenhag Yorumu ve Pragmatizm] adlı makalesinde matematiksel formalizasyon ile gerçeklik ilişkisine dair yorumları realist yorum ve empirisist yorum olmak üzere ikiye ayırarak ele alır⁴⁴. Realist yoruma göre kuantum mekaniğindeki matematiksel ifadeler mikroskobik nesnenin (sözgelimi parçacığın) fiziksel özelliklerini verirler. Empirisist yorum ise matematiksel ifadenin mikroskobik nesneye değil, makroskobik deney sürecine karşılık geldiğini savunur. Yani realist yoruma göre matematik ifadenin anlamı tek başına bir fiziksel nesneyken empirisist

---

⁴⁴ de Muynck, makalesinin başında bir felsefeci olmadığından pragmatizmi felsefi bağlamda anlayamadığını ve pragmatizm kelimesini fizikçiler arasındaki tanımıyla, yani “Kuramsal kavramların gerçeklikle ilişkilerini hesaba katmadan, yalnızca işe yarar sonuçlar almak adına bir kuramı *pratik* olarak kullanma” tanımıyla kullanacağını belirttiğinden (de Muynck, 2007, s. 1), makaleyi pragmatizm bahsinden ziyade yaptığı bilgi kuramsal ayırım bağlamında ele alıyorum.

yorumuna göre ifadenin anlamı baştan sonra bir deney sürecidir (de Muynck, 2007, ss. 2-3). de Muynck'a göre fiziksel pragmatizm⁴⁴ empirisist yorum tarafında kalırken tartışmanın tarafı olan Einstein da, Bohr da, Heisenberg de matematiğin gerçek parçacıklar hakkında olduğunu savunmalarıyla realisttirler. Problem bu gerçek parçacıkların gözlemlerle ilişkisi hakkındadır. Einstein, *gözlemeden önce* de parçacıkların objektif, gerçek değerlere sahip olduğunu savunurken, Bohr gerçek değerlerin *gözlem bağlamında* var olduğunu, Heisenberg ise *gözlemeden sonra* dahi var olduğunu iddia eder (de Muynck, 2007, s. 4). Yani, Einstein dolanık parçacıkların gözlenmeden önce de sözcüğü belirli spinlere sahip olduğunu düşünürken, Bohr parçacığın spin özelliğinden bahsetmenin ancak bir gözlem bağlamında yapılabileceğini, gözlemin dışında parçacığa bir özellik yüklemenin anlamsız olduğunu, Heisenberg ise gözlemin parçacıkların özelliklerini belirlediğini ve gözlemden itibaren parçacığın özelliklerinin sabitlendiğini savunur. O halde bu üç fizikçi de her ne kadar gözlemin etkisinin mahiyeti konusunda ayrışsalar da, gözlemin sonucu edinilen bilginin gerçek parçacıkların özellikleri olduğu konusunda hemfikir, dolayısıyla fiziksel anlamda realisttir.

Ancak, konu fiziksel değil de felsefi pragmatizm bağlamında ele alındığında Bohr ve Heisenberg'in gerçeği ve deneyin gerçekle ilişkisini anlamlandırmaları meseleye farklı bir boyut getirir. Öncelikle parçacıkların değerlerinin *gözlem bağlamında* ya da *gözlemeden itibaren* var olması ne demektir? de Muynck, Bohr ve Heisenberg'in kuantum formalizminin gerçek parçacıklar hakkında olduğunu düşündüklerini göstermiştir (de Muynck, 2007, s. 3), ancak bu gerçek parçacıkların gerçekliğinin EPR paradoksunda tartışılan epistemolojik anlamı nedir?

Bohr, EPR'a cevabının son cümlelerinde hem genel görelilik kuramını hem de kuantum mekaniğini kastederek, yeni fiziğin fiziksel fenomenlerin gerçekliğine dair fikirlerimizin temel bir revizyonunu barındıran yeni bir doğa felsefesine ihtiyaç duyduğumuzu söyler (Bohr, 1935, s. 702). Klasik fiziğin doğaya yaklaşımı, ilk bölümde

Galilei bahsinde de belirtildiği gibi, doğru yaklaşımla bilinebilecek birtakım yasalar barındıran sabit bir ontolojik yapı olarak ele almak olmuştur. Çünkü klasik fiziğin yasaları büyük oranda determinist, belirli ve “sağduyuya uygundur”. Öte yandan atom altı parçacıklara ilişkin gözlem yapmaya çalışan ya da ışık hızına yakın hızlara ilişkin düşünce deneyleri tasarlayan bir XX. yüzyıl fizikçisinin elinde sağduyuyla kabul edebileceği bir ontolojik dizge bulunmaz. Artık o, zamanı ve uzamı sabit alamaz, parçacıkları yalnızca noktalar olarak farz edemez ya da bir sistemin önceki bir durumundan sonraki bir durumun zorunlu olarak öndeyilenebileceğini (determinizm) kabul edemez. Modern fiziğin ontolojisi, bir XX. yüzyıl fizikçisinin varsayımlarda bulunamayacağı denli karanlıktır.

O halde EPR tartışması ile modern fizik, nesnesiyle ilişkisinde *olanı açıklama* yaklaşımından *açıklamanın neyin açıklaması olduğu* problemine evrilmiştir. Hakikaten de Bohr’un EPR-sonrası metinlerine bakıldığında “açıklama” kavramının “fenomen” ve “enformasyon” kavramları lehine terk edildiği görülür (Maleeh, 2015, s. 10). Yani EPR tartışmasından sonra Bohr, fiziksel gerçekliğin anlamının koşulunun deneysel görüngülerde ya da olanaklı deney sonuçları olan enformasyonda olduğunu düşünmektedir. Bu, de Muynck’un karşı çıktığı empirisist yorumdan farklıdır: Bohr, fiziksel empirisistler gibi kuantum mekaniğinin gözlem araçlarından ve süreçlerinden ibaret olduğunu söylemez, ona göre gözlem kuantum gerçekliğin anlam *bağlamını* sunar. Bohr deney süreçlerinin değil, gerçek parçacıkların bilimini yapmaya çalışmaktadır, yani realisttir; ancak tartışma, söylendiği gibi, bu “reelin” anlamının ne olduğu tartışmasıdır.

Buraya kadar çerçevesi verilmeye çalışılan modern fizik problemi konumuz bağlamında şöyle özetlenebilir: 1935 yılında fizik camiası EPR tartışması vesilesiyle zorunlu olarak felsefi “Gerçeklik nedir?” sorusuyla karşı karşıya kalmış ve kuantum mekaniği kuramlarını yorumlayabilmek için bu soruya bir cevap üretmeye ihtiyaç duymuştur. Bohr ve Heisenberg gibi öncüleri bulunan ve kuantum mekaniğinde en yaygın

taftara sahip olan Kopenhag yorumu, EPR'in determinist yorumuna karşı gerçekliğin gözlem bağlamında var olduğunu savunmaktadır.

Burada sorulması gereken, Kopenhag yorumunun bu gerçeklik anlayışının pragmatist olup olmadığıdır. Gerçekten de Bohr ve Heisenberg'in yeni gerçek anlayışı hem metodik yönden hem de bir anlam kuramı olarak pragmatizmle, özellikle de Peirce pragmatizmiyle belirgin paralellikler barındırdığı tartışılmaktadır (Beil & Ketner, 2003; de Muynck, 2007; Maleeh, 2015; Maleeh & Amani, 2013).

Öncelikle Bohr ve Heisenberg'in gözlemin hakkında olduğu gerçekliği belirlediği görüşü Peirce ve James'in anti-Kantçı, deney merkezli gerçeklik anlayışına birebir uymaktadır. Bohr, yanılabilirlik anlayışı ve önceki kuramlara karşı güncel deneye verdiği öncelik bakımından da pragmatist bilim çerçevemize, özellikle de Peirce pragmatizmine yakın düşünmektedir. Bohr'a göre gerçeklik dahil her kabul ve Einstein'inkiler dahil her fikir yanlış olabilir. Nitekim 1930'lu yıllarda kendi atom modelini de Heisenberg'in kuramı lehine terk etmiştir. Ayrıca Bohr'un kuantum fenomenlerini klasik fizik kavramlarıyla açıklama girişimi de pragmatist tutumuna önemli bir örnektir (Maleeh, 2015, s. 8; Maleeh & Amani, 2013, s. 362). Bohr'a göre kuantum fiziğine dair olgular klasik fiziğin olgularından farklıdır, kuantum fiziğindeki birçok kavramın klasik fizikte bir karşılığı bulunmaz. Buna rağmen Bohr, kuantum fiziği olgularını klasik fizik kavramlarını kullanarak yorumlama ilkesi olan *uygunluk ilkesini*⁴⁵ ortaya atmış ve bu ilkeyi şöyle açıklamıştır:

Bütün deneyimlerin yorumlarının eninde sonunda dayandığı klasik kavramların (...) aşırı kullanımının gerekliliği, bütün klasik kavramları kuantum-kuramsal olarak uygun biçimde yeniden yorumlayarak kullanma gayretimizi ortaya koyan uygunluk ilkesi

⁴⁵ Bu kavram ilk bölümde ele alınan uygunluk kuramından farklı, modern fiziğe özgü bir kavramdır.

olarak anılan ilkenin doğumuna neden olmuştur. (Bohr, 1987, s. 8;
Maleeh & Amani, 2013, ss. 362-363)

O halde Niels Bohr'un fizik anlayışı da birçok yönden pragmatist bilim resmimize uygun düşmektedir. Ne var ki tıpkı Einstein bahsimizde olduğu gibi, Bohr'u da doğrudan bir "pragmatist fizikçi" olarak nitelemek aşırı bir yorum olacaktır. Yine de hem Einstein'ın hem de Bohr'un düşünceleri pragmatizm çerçevesinde okunduğunda pragmatizme oldukça uyumlu noktalar göze çarpmaktadır. En azından Bohr'un düşüncelerinin dönemin baskın bilim felsefesi olduğu düşünülen pozitivistten çok pragmatizmin etkisinde olduğu artık bilinmektedir (Maleeh & Amani, 2013, s. 365).

II.2.2. Pragmatizmin Sosyolojiye Etkileri

Bir toplum bilimine dair denemeler bilinen tarih boyunca yapılmış olsa da, sosyolojinin siyaset felsefesinden ya da teolojiden tam olarak ayrılarak kendi başına bir disiplin halini alması sanayi ve kentleşme devrimi sonrasında, yani XIX. yüzyıla tekabül eder. Başta sanayileşmenin getirdiği toplumsal tabakalaşma, diğer yandan kolonileşme ve çok-uluslu imparatorlukların heterojen kentleri oluşturması ve Kıta Avrupası'nda Fransız devrimiyle belirginleşen uluslaşma eğilimi, toplumsal fenomenleri anlamayı, açıklamayı, öndeyilemeyi ve nihayetinde kontrol etmeyi olanaklı kılacak bir bilim ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Doğumundan itibaren bu toplum biliminin model aldığı bilim fizik olmuştur. Comte toplumun da gözlenebilir olgular barındırdığını bu nedenle biliminin de diğer gözlenebilir bilimlere benzemesi gerektiğini, yani kendi deyimiyle bir "sosyal fizik" olması gerektiğini söyler:

"Şimdi, insan zihni göksel fiziği, yersel fiziği (mekanik ve kimyasal) ve organik fiziği (bitkiler ve hayvanlar) kurduğuna göre,

gözlemsel bilimler sistemini tamamlamak için geriye yalnızca sosyal fiziğin kurulması kalmıştır.” (Comte, 1988, s. 13)

Yani sosyoloji, ya da sosyal fizik, metot olarak astronomi, biyoloji gibi gözlemsel fizikler hangi metodu kullanıyorlarsa o metodu kullanacaktır. Bu bilimler teolojik ve metafizik yöntemleri gözlem veya akıl yürütme metodu olarak kullanmayı yüzyıllar önce bırakmıştır (Comte, 1988, s. 12). O halde sosyoloji de teolojik ya da metafizik yönlerden uzak durmalı ve pozitif bir metot benimsemelidir.

Comte’a göre pozitif metot, diğer fiziksel bilimlerde de gördüğümüz gibi, *a priori* kabullerle değil, gözlemlerle başlar. Tekil gözlem, yani olgu, en basit olandır; bu tekil gözlemlerin bir arada ele alınıp kategorileştirilmesi bizi en genel olguya, yani yasaya ulaştırır. O halde sosyolojinin metodu, incelediği nesneyi doğrudan gözlemlemek ve edindiği olguları diğer olgularla gerçek ilişkiler ve doğal bağlantılar bağlamında ele almaktır. Zooloji, botanik gibi bilimler de Comte’a göre bu metodu kullanırlar (Comte, 1988, s. 37).

Comte’un bu pozitif düşünce sistemi ilk bakışta pragmatizm bahsimizle yakından ilgili görünmektedir. Zira *a priori* kabullere karşı deneye vurgu, gözlemin diğer gözlemlerle bağlantılandırılması gibi unsurlar Peirce, James ya da Dewey’in bilgi anlayışlarında da bulunmaktadır. Öte yandan Comte’un düşünceleri pragmatistlerden temel bir noktada ayrılmaktadır: Pragmatistler araştırmanın amacının gözlenebilir bir fark olarak doğruyu tespit etmek olduğunu, yani pratik olduğunu savunurken Comte’un araştırmasının amacı toplumlara ilişkin evrensel bir yasa inşa etmektir. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi* kitabında Max Weber, Comte’u pozitivist sosyolojinin bu sorununu şöyle işaret eder:

“Toplumun rasyonel analizi, doğa biliminin modern gelişimiyle ne ölçüde yakın bağlantı içerisinde ortaya çıkmışsa, tüm bir yaklaşım yöntemi açısından da ona o ölçüde bağlı kaldı. Teknik olarak ve

dolaysızca uygulanabilir şeylere yönelik doğa bilimlerindeki pratik değer-biçici tutum, ta en başından itibaren, antik dönemden miras alınmış ve incelikle işlenmiş bir umutla, yani metafizik *geçerlilik* ve matematik *formdan* oluşmuş bir *kavramsal* sistem aracılığıyla gerçeklik bütünlüğünün saf “nesnel” (yani, tüm tekil olumsuzluktan azade) ve monistik bir bilgisine erişme umuduyla yakından bağlantılıydı.” (Weber, 2012, ss. 112-113) [İtalikler Weber’e aittir.]

Yani Weber’in tabiriyle; pozitivist sosyoloji, empirik metodu toplumsal problemleri çözme amacıyla değil, *metafizik* bir yasa oluşturma amacıyla kullanılmaktadır. Pozitif sosyoloji, deneyci olduğundan pratik sonuçlar üretmeye yatkın olduğu düşünülmektedir; ancak aslında pozitivist sosyolojinin pratik kaygısı, yalnızca pratiğin toplumsal yasa için bir uygulama alanı olarak görülmesinden ibarettir. Pratik, pozitivism için yalnızca yasanın sınanabileceği bir alan olması bakımından kıymetlidir, başka bir şey için değil (Weber, 2012, s. 113). Halbuki pragmatistler, tam tersine, bilgiyi pratik sonuçlar için bir araç olarak görmekteydiler. O halde Weber’in eleştirisine bakıldığında pozitivist sosyolojinin pragmatizmin ilkelerine aykırı bir konumda olduğu söylenebilir.

Bir pozitivist sosyolog olan Emile Durkheim da kitaplaştırılan *Pragmacılık ve Toplumbilim* derslerinde çoğunlukla James’in fikirleri olmak üzere pragmatizmi birçok yönünden ve problemler odaklı anlatmaya çalışmış, bunu yaparken de pragmatizme ağır eleştiriler yöneltmiştir. Durkheim’a göre pragmatizm eyleme ve deneye öncelik veren bir düşünce olarak görünmesine karşın, asıl meselesi kuramsal düşünceye karşıtlık ve düşünsel sıkı düzene katlanamama haliyle “doğruyu yumuşatma” çabasıdır (Durkheim, 2016, s. 117). Bu yumuşatma, aslına bakılırsa klasik rasyonalizmin doğru anlayışını eleştirmesi ve doğrunun ve zihnin kendisine dair bir düşünce konusu üretmesi bakımından; böylece doğruyu çözümlenebilir ve açıklanabilir kılması bakımından iyidir

(Durkheim, 2016, ss. 123-124), ancak sosyoloji söz konusu olduğunda pragmatik düşünce halihazırdaki (pozitivist) sosyoloji metodundan daha iyi değildir. Çünkü pragmatizm doğruyu tek bir düzlem bağlamında deneyime indirger, ancak “doğru” tarihsel, toplumsal ve sürekli olarak kendi doğruluğunu dayatan bir şeydir. Yani sadece faydadan ya da bir deneyimin olası sonucundan ibaret değil, bütün tarih boyunca insanlık tarafından inşa edilmiş ve birçok değişken bağlamında anlamlandırılan bir kavramdır. Dolayısıyla Durkheim “Nasıl rasyonalistlerin ‘Başlangıçta düşünce vardı.’ deyişlerini reddediyorsam, pragmatistlerin de ‘Başlangıçta eylem vardı.’ deyişlerini o şekilde reddediyorum.” der (Durkheim, 2016, ss. 124-125). Durkheim’a göre pragmatik doğruluk üç nedenden sosyolojide uygulanabilir bir metot olamaz. Öncelikle (1), doğru ahlaki bir kavramdır da. Doğruya ulaşmak isteriz; bu nedenle de düşünür, sorgular ve araştırmalar yaparız. Durkheim’ın deyimiyle doğru, “kendine karşı saygılı olmaya zorlar, kendini dayatır” (Durkheim, 2016, s. 137). Ancak pragmatik doğruluğun bir değer hiyerarşisi yoktur. Orada her şey yalnızca faydaya ya da elverişliye indirgendiğinden doğruluk artık ulaşılmaması için çabalanması gereken bir şey değildir (Durkheim, 2016, ss. 137-138). Pragmatizmin doğrusu kendini dayatmaz, yalnızca o an için işe yarar olandan ibarettir. Diğer yandan (2) pragmatizmin doğruluğu, ardında bir ontolojik olan varsaymadığından sağlam değildir. Doğruluğu doğruluk yapan, kendini düşünen kişiye dayatmasıdır; halbuki pragmatik doğrulukta kendini dayatan bir nesnel gerçeklik yoktur. Yani Durkheim’a göre pragmatist düşünce, düşüncenin engelsizce evrilip çevrildiği ve istenilen ya da hoşça giden her önermenin doğru sayılabileceği bir anlayış olacaktır. Halbuki doğruluk her zaman çekici ya da hoşça giden bir şey değildir; çoğunlukla isteklere karşı direnen, sert bir şeydir (Durkheim, 2016, ss. 138-139). Son olarak (3) doğruluk kişisel değil nesneldir; ancak pragmatik doğruluk, temel olarak fayda kavramını aldığından, düşüncüyü öznelliğe ve göreliliğe götürür. Her şey kimilerine yararlı, kimilerine ise zararlıdır; yine her olayın yararlı ve yararsız sınırsız yankıları olur. O halde

yarar derken kişisel deneyimlerin ışığında ortaya çıkan kişisel yararlar kastedilmektedir. Yani Durkheim'a göre pragmatizmin doğruluğu *öznel bir huya* indirgenmiş haldedir (Durkheim, 2016, ss. 139-140).

Durkheim'a göre sonuç olarak pragmatizm toplumbilim için uygun bir metot değildir. Bunu gerekçelendirirken de Comte'a göndermede bulunarak metafizik çağdan sonra insanlığın nesnel gerçekliğe dair ortak bir bilince ihtiyaç duyduğunu, bu ortak bilinci sağlayacak olanın da özel bilim dallarını birleştiren bir felsefe olacağını söyler. Ancak Durkheim'a göre Comte, felsefenin hiçbir zaman kişiselliğin dışına çıkamayacağını görememiştir (Durkheim, 2016, s. 165). Pragmatizm de bilimlerde nesnel birleştiriciliğe ihtiyaç duyulan çağda ortaya çıkmış bir öznellik felsefesidir. Yine, felsefenin pragmatistlerin iddia ettiği gibi geleceğe yönelik bir etkinlik olduğunu düşünmek yanlıştır. Felsefe her zaman geçmişe yönelik bir etkinlik olmuştur, hatta öyle de olması gerekir. Ancak başta tarih olmak üzere, diğer bilimlerle eşgüdümde çalışabilen bir felsefe toplumun kendinin bilincine varmasını sağlayabilir ve bir ortak bilinci oluşturabilir (Durkheim, 2016, s. 166). Yani pragmatist felsefe yapısı gereği sorun çözemez, felsefe ancak düşüncenin eleştirel bir tarihini çıkararak diğer bilimlere bir yol gösterici olabilir.

Görüldüğü gibi Durkheim, pragmatizmin eylemi ve bireysel bilinci belirleyici kabul etmesi tezine toplumun belirleyici olduğunu söyleyerek, bilginin doğruluğunun sonuca bağlı olduğu tezine ise pragmatik doğruluğun kendinden başka bir dayanağı olmadığını söyleyerek karşı çıkmaktadır. Durkheim'ın eleştirilerinden, ele aldığı pragmatizmin büyük oranda William James'in pragmatizmi olduğu çıkarılabilir. Nitekim *Pragmacılık ve Toplumbilim* kitabının neredeyse her sayfasında James'in adı geçmekte iken, Peirce ile Dewey'in adları yalnızca birer yerde anılmaktadır. Halbuki yaptığı eleştirilerin Peirce'ün ya da Dewey'in pragmatizmine uygun olup olmadığı tartışmalıdır. Nitekim Durkheim'ın sosyal olguları ele alışı ile Peirce'ün sosyo-kültürel-semiyotik

yapıların analizine dair çalışmaları arasında ilişkiler kurulabilmektedir (Wiley, 2006, s. 46).

Öte yandan pozitivist olmayan sosyolojinin pragmatizme yaklaşımı Comte ve Durkheim'in tutumlarından daha ılımlıdır. Max Weber her ne kadar *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* kitabında James'in din anlayışını naif ve yetersiz bulmuş olsa da (Weber, 1992, s. 192), *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi* kitabında yaptığı pozitivism eleştirisinde özellikle metodik olarak pragmatizme yakın bir konumda durmaktadır. Weber, doğruluk probleminde bahsettiğimiz problemle yakından ilgili bir problem olan soyut-kuramsal yöntem ile empirik-tarihsel araştırmanın uzlaştırılmaması konusu üzerine eğilmiş ve halihazırdaki pozitivist yaklaşımla bu metodik ikilikten kurtulunamayacağını söylemiştir. Weber'e göre bu kuram-deney ikiliği ise büyük oranda kuram lehine yorumlandığından sosyal bilimlerin pratiğe uygulamasını ve öndeyi geliştirmesini de imkansız kılmaktadır (Weber, 2012, s. 114).

Weber'in sosyolojideki kuram-deney problemine yönelik çözüm denemesi onun tipler kuramı olarak bilinen düşüncesidir. Weber'e göre "ideal tip, bir ya da daha fazla bakış açısının tek yanlı *vurgulanmasıyla* ve bu tek-yanlı vurgulanmış bakış açılarına uygun olarak birleşik bir *analitik* inşa (*Gedankenbild*) içine yerleştirilmiş dağınık, ayrık, az çok mevcut ve bazen de namevcut çok sayıda *somut tikel* fenomenin sentezlenmesiyle oluşturulur. Bu zihinsel inşayı, kavramsal saflığa sahip şekliyle, gerçekliğin herhangi bir yerinde empirik olarak bulmak mümkün değildir." (Weber, 2012, ss. 117-118) Yani sosyal bilimler, deneysel fenomenleri tek yanlı olarak belirli tipler olarak idealleştirmeli ve akıl yürütmelerini (tek yanlı idealleşmiş olduklarından) hangi fenomene tam anlamıyla karşılık geldikleri tanımla belirli olan bu ideal tipler vasıtasıyla yapmalıdır. Bunu Adam Smith ve Karl Marx'ın ekonomi tarihine dair düşüncelerinin somutlaştırılması bağlamında şu şekilde örneklendirmektedir:

“(…) Mezkur [iktisadi] soyut inşanın atıfta bulunduğu tipte piyasa-koşullu ilişkilerin bir ölçüde gerçeklikte var olduğunun keşfedildiği ya da böyle farz edildiği yerde, biz bu ilişkinin *karakteristik* özelliklerini, bir *ideal-tipe* atıfla, pragmatik olarak *sarih ve anlaşılır* hale getirebiliriz. Bu işlem, açıklayıcı amaçların yanı sıra keşifsel amaçlar açısından da vazgeçilmez olabilir.” (Weber, 2012, s. 117)

[İtalikler Weber’e aittir.]

O halde Weber, özellikle Peirce’ün pragmatizmine paralel olduğu söylenebilecek bir biçimde deneyi ve teorik kavramlarını araştırmanın bağlamıyla ilişkilendirmekte ve kuram-deney çatışmasına bir orta yol olarak deney bazlı pratik kavramlar olan ideal tipleri önermektedir. Bu ideal tiplerin gerçekliği ilişkiseldir, yani saf kuramsal olmaları ya da gözlemlenebilir olup olmamalarına dair problemlerin dışında yer alır, yalnızca metodik işlevler görürler. Kaldı ki, Weber’e göre sosyal bilimler, hatta Durkheim’in önerdiği yöntem dahi, örtük olarak zaten bu metottan bir ölçüde faydalanmaktadırlar:

“(…) gerçekte, sadece kavramsal bir oyunla mı *yoksa* bilimsel olarak verimli bir kavramsallaştırma metodu ve *teori*-inşasıyla mı uğraştığımız, asla *a priori* bir biçimde belirlenemez. Burada sadece tek bir ölçüt söz konusudur ki o da, somut kültürel fenomenleri kendi karşılıklı-bağlantıları içerisinde, kendi nedensel koşulları içerisinde ve kendi *anlamları* içerisinde ortaya koymaktır. Soyut ideal-tiplerin inşası, kendi başına bir amaç olarak değil, bir *araç* olarak önerilmektedir. Gelgelelim, tarihsel açıklamaların kavramsal öğelerine dair hakkıyla yerine getirilmiş her inceleme göstermektedir ki; tarihçi, somut ilişkilerin yalın tespitinin ötesine geçmeye ve “karakterize etmek” üzere en basit tekil olayın dahi kültürel *anlamını* belirlemeye teşebbüs ettiği an, kesin ve sarih

olarak yalnızca ideal-tip biçiminde tanımlanabilir olan kavramları kullanmak *zorundadır.*” (Weber, 2012, ss. 119-120) [İtalikler Weber’e aittir.]

Bunların ışığında Durkheim’ın da Weber’in de pragmatizmin görüşlerine, özellikle de William James’in fikirlerine aşına olduğu açıktır (Barbalet, 2004, s. 346), ancak bu fikirlere Durkheim temkinli yaklaşmışken Weber’in sosyal bilimlere ilişkin önerdiği metot pragmatizmin ilkelerine daha yakındır. Ne var ki, düşüncelerde görünen paralelliklere rağmen pragmatizmin bu sosyologların fikirlerine ya da sosyolojinin pragmatizme doğrudan, net bir etkilerinin olduğunu kesin olarak söyleyebilmek zordur. Ancak bu fikirlerin aynı tarihsel bağlamda ve birbirleriyle etkileşim içinde ortaya çıkmış olduklarından rahatlıkla bahsedilebilir.

Öte yandan pragmatizm akımından doğrudan etkilenmiş bir sosyoloji alanı olarak Chicago Sosyoloji Ekolü’nden bahsetmek yerinde olacaktır. 1892 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nin ilk sosyoloji bölümü olarak kurulan Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, XX. yüzyılın başlarından itibaren kendi kimliğini oluşturma çabasıyla o dönem yaygın olarak kabul gören Darwinci ve Sosyal Darwinci sosyolojiye karşı Amerikan Pragmatizmi ve Alman İdealizmi’nden önemli miktarda faydalanmıştır (J. D. Lewis & Smith, 1980, ss. 155-158; Wiley, 2006, s. 24). Bu dönemde üniversitenin felsefe bölümünde (1904 yılında New York’a taşınana kadar) John Dewey ve George Herbert Mead gibi filozoflar bulunmaktadır. Mead, John Dewey’in yakın bir dostudur, pragmatisttir ve bir sosyoloji ve sosyal psikoloji konusu olan sembolik etkileşimcilik kuramının kurucusu olarak bilinmektedir (Aboulafia, 2016; Poloma, 2007, s. 227). Sembolik etkileşimcilik tam anlamıyla pragmatist metodun sosyolojiye uyarlanmış halidir ve bu kurama göre sosyal gerçeklik, toplumdaki insanların birbirlerine dair öznel tasarıları çerçevesinde anlaşılabilir. Mead bu kuramla kişilerdeki öznellikle nesnel bir sosyolojiye eşit oranda önem verir ve bu ikiliği uzlaştırıcı bir metot oluşturmaya çalışır

(Poloma, 2007, s. 228). Mead’ın bu yaklaşımı James’in radikal deneyciliğindeki öznel deneyim anlayışından belirgin olarak etkilenmiştir. James de özellikle din ve inanç bağlamında öznel deneyimin önemine vurgu yapmış, radikal empirisizm düşüncesine yalnızca objektif değil, sübjektif deneyimleri de dahil etmişti. Yine James psikolojik deneyimlerin fiziksel kaynaklarına indirgenmesini aşırı bulmuştu. Mead de James’in psikolojiye yaptığı eleştiriye benzer bir eleştiriye sosyolojiye yapmakta ve eylemi toplumsal uyarılara bir tepkiye indirgenmekten kurtarıp aktörün uyarana ilişkin öznel yorumunu da eyleme dahil etmeye çalışmaktadır (Poloma, 2007, ss. 228-229).

Sembolik etkileşimcilik Mead’dan sonraki en önemli temsilcisi olan Blumer’e göre üç önermeye dayanır:

- “1. ‘İnsanlar şeylere karşı, şeylerin kendilerine ifade ettiği anlamlara göre tavır alırlar.’
2. Bu anlamlar, ‘birinin muhataplarıyla olan etkileşimi’nden çıkarsanır.
3. Bu anlamlar yorumsal bir süreçte değişime uğrar.” (Blumer, 1969, s. 2; Poloma, 2007, s. 231)

Yani toplumsal etkinlikler, kişilerin öznel deneyimleriyle başkasıyla etkileşimlerden çıkarsayarak inşa ettikleri anlamların yorumlanıp dönüşmesiyle belirlenirler. Bu, pragmatizm bağlamında yorumlandığında şu anlama gelir: Toplumsal değişimin belirleyeni hem Jamesçi anlamda öznel deneyimlerin yorumu, hem de Deweyci anlamda geçmişe yönelik deneyim birikimi ışığında bir anlam inşasını barındırır. Yine Poloma ve Blumer’dan bir alıntıyla daha açıkça ifade etmek gerekirse; “Bir şeyin bir kişiye ifade ettiği anlam, diğer kişilerin o şeye ilişkin olarak kendisine davranma biçimi aracılığıyla oluşur. Bu davranışlar, o kişide şeyin tamamını oluşturma işlevi görürler.” (Blumer, 1969, ss. 4-5; Poloma, 2007, s. 231) Peirce ise pragmatik düsturunda şöyle diyordu: “Üzerine düşündüğün nesne hakkındaki düşüncende, pratik, algılanabilir sonuçları olabilecek

etkileri dikkate al. Böylece, bu etkilerin düşüncesi tamı tamına nesne hakkındaki düşüncen olacaktır.” (Peirce, 1920, s. 321) Yani Peirce’ün düsturundaki *algılanabilir sonucun* yerini sembolik etkileşimcilikte *diğer kişilerin davranma biçimi* kavramı almış haldedir. O halde, bunların ışığında sembolik etkileşimciliğin Mead aracılığıyla pragmatik sosyolojiye uyarlanmış hali olduğu rahatlıkla söylenebilir. Metodik olarak da sembolik etkileşimcilik, kuram öncelikli ya da pozitivist sosyolojik tutumları Peirce ve James’e oldukça paralel bir biçimde eleştirerek deneysel çalışmaya dönüşü önerir.

“Böyle bir ampirik geçerliliğe giden yol sorgulama yönteminin uyarlanmasında değil, ampirik toplumsal dünyanın sınanmasında yatar. Bu ise aldatıcı kuramlar formüle edip bunları geliştirerek, zekice tasarlanmış modeller kullanılarak, doğa bilimlerinin ileri işlemlerini uygulamaya çabalayarak, en yeni matematiksel ve istatistiksel şablonları uyarlayarak, yeni kavramlar icat ederek, daha iyi nicel teknikler geliştirerek ya da araştırma tasarımının kanunlarına bağlı kalma gereğinde ısrar edilerek başarılabilecek bir şey değildir. Bu tür uğraşlar, diğer yönlerden geçerlilikleri konusunda bir önyargımız olmamakla birlikte, burada belirtilen yere götürmez. Gerekli olan şey, ampirik toplumsal dünyaya bir dönüştür.” (Blumer, 1969, s. 34; Poloma, 2007, s. 237)

Sembolik etkileşimcilik, kent sosyolojisiyle birlikte Chicago Sosyoloji Ekolü’nün temel yaklaşımı olmuş, her ne kadar döneminde pozitivist ekolün yerini alabilecek denli güçlü bir konuma ulaşmasa da ana akım sosyolojiye karşı “sadık muhalefet” (Mullins & Mullins, 1973, ss. 75-104; Poloma, 2007, s. 239) rolünü üstlenerek sosyal etkileşimde insanı yapılar edilgin ve onlarca belirlenmiş kılan kuramlara eleştirel, yorumlayıcı bir cephe oluşturmuştur.

Genel olarak sosyolojiye ve pragmatizmin ona etkilerine bakıldığında ise, sayılan Durkheim, Weber ve Mead gibi isimlerin ışığında sosyolojinin pragmatizmle yakın bir etkilenim içinde olduğu, düşüncelerinin Durkheim ve Weber için kısmen, Mead için ise doğrudan pragmatist öğeler içerdiği söylenebilir. Özellikle Avrupa sosyolojisinde pragmatizme şüphe ve temkinle yaklaşılmıştır. Bu sosyolojide, şüphesiz henüz kurulmuş ve kurumsallaşmasını yeni yeni gerçekleştirmekte olan bir bilim olması dolayısıyla kurama ve metoda yönelik baskın bir muhafazakarlık hakimdir. Bir pozitivism karşıtı olan Weber dahi, her ne kadar kavram çerçevesi ve sosyolojik olgulara yaklaşımı Mead'e oldukça yakın olsa da Amerikan sosyologların yaptığı sıçramayı yapmaktansa sosyolojisini Smith-Comte-Marx tarihsel çizgisine uygun birtakım metodik düzeltmelerle ortaya koymayı tercih etmiştir.

Disiplinlerin pragmatizmle ilişkisi fiziğin ve sosyolojinin anılan dönemdeki epistemik problemleri birlikte ele alındığında daha belirgin bir hal almaktadır. Fizik, pragmatizmin ortaya çıktığı dönemden kabaca üç yüzyıl önceden itibaren bir modern bilim olarak varlığını sürdürmekte olmasına, önermeleri sayısız defa sınanmış olmasına, hatta modern dünyanın amiral gemisi konumundaki bilim olmasına rağmen kendi temel aksiyomlarını ve metotlarını 1930'lu yıllarda dahi radikal bir şekilde sorgulayabilmiş ve kendine "Benim hakkında olduğum gerçeklik nedir?" sorusunu sorabilmiş; ancak en fazla yüz yıllık bir geçmişe sahip olan sosyoloji bilimi ne bir metodik birliğe, ne de başarılı öndeakilere sahip olmasına rağmen kendi kabullerine ve metoduna dair tutumu fiziğe göre daha muhafazakar görünmektedir.

Sonuç

Çalışmanın ışığında pragmatizmin dönemin bilimiyle ilişkisi değerlendirildiğinde, özellikle sosyal bilimler ekseninde her ne kadar hakim bilimsel yaklaşım pozitivism olsa da pragmatizmin de bilimler üzerinde belirgin etkilerinin olduğu, bilimlerin problem alanlarında ve pozitivist metodun yetersiz kaldığı durumlarda kimi zaman doğrudan, kimi zaman da benzer düşünce yollarını izleyerek pragmatizmden etkilendiği sonucuna varılmaktadır. Sosyoloji ve fizik bilimlerinin yanında; bilimin matematik, psikoloji, siyaset bilimi gibi diğer alanlarında da pragmatizmle belirgin bir etkileşim olduğu çalışma esnasında görülmüştür.

Bunların ışığında bilim tarihi bağlamında pozitivist dönem ile mantıkçı pozitivist dönem arasında pragmatizm akımının etkilerinin gözden kaçtığına dair bir izlenim uyanmaktadır. Gerçekten de her ne kadar pragmatizmi pozitivism gibi bir ana akım olarak düşünmek aşırı olsa da, dönemin biliminde pragmatizmin dikkate değer etkilerinin bulunduğu açıktır. Bu bağlamda pragmatizmin pozitivismle ilişkisinin hem doğa bilimleri hem de sosyal bilimler alanlarında ileri araştırmalara da konu edilmesi ve yadsınmış olan pragmatist etkinin tekrar değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Ayrıca özellikle Dewey pragmatizminin tek tek bilimleri etkilemenin yanında genel anlamıyla bilim politikalarını ve toplumsal bilim kurumlarını da etkilemiş olduğu hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de Çin, Japonya, Güney Afrika'da olduğu gibi Türkiye'de de eğitim politikalarının belirlenmesinde söz sahibi olduğu göz önüne alındığında, bu ilişkinin Türkiye'deki bilim ve eğitim anlayışı üzerindeki etkilerinin, pozitivism de dikkate alınarak yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Amerika'da Dewey'ci eğitim sistemi 1950'li yıllara kadar hakim olmuş, sonrasında Soğuk Savaş Dönemi'nin değişen eğitim ihtiyaçları gereği eleştirilerek terk edilmiştir. Ancak ülkemizde her ne kadar Dewey'in raporları ve sonraki dönemde Köy Enstitülerine dair yaptığı olumlu değerlendirmeler bilinse de, Dewey'in ve diğer pragmatistlerin

eğitimimizde ve bilimimizde yaptığı değişiklikler ve bu değişikliklerin gúnümüz bilim ve eğitim anlayışında doğurduğu sonuçlara ilişkin kapsamlı bir eleştiri ya da değerlendirme bulunmamaktadır. Gúnümüzde pragmatizm Rorty gibi çağdaş filozofların da etkisiyle dünyada tekrar gündeme gelmiş haldedir. Ülkemizde de pragmatizm üzerine yapılan lisansüstü tezlerindeki artışın yanında, ülkemiz tarihinin pragmatizm ışında yeniden okunmasına ilişkin çalışmalar da son zamanlarda artmaktadır. Örneğin 2016 yılında yapılmış olan *Cumhuriyet ve Pragmatizm, Yazılmamış Kuram* adlı çalışmada (Kırık & Morva, 2016) Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun pragmatist bir anlayışa sahip olup olmadığı siyasi ve ideolojik bağlamlarda değerlendirilmiş ve sonuçta kurucu kadroya atfedilen milliyetçilik, Marxizm ya da Liberalizm etiketlerinin hiçbirinin tam anlamıyla o grubun ideolojik konumunu yansıtmadığı; eğer Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun bir felsefesinden bahsedilecekse bunun ancak pragmatizm bağlamında yapılabileceği vurgulanmıştır (Kırık & Morva, 2016, ss. 149-151).

O halde bu çalışmadan sonra, Kırık ve Morva'nın pragmatizmin siyasi bağlamda yaptığı pragmatist tarih okumasının benzerinin bilim ve eğitim bağlamında da yapılması ve Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının eğitim ve bilim anlayışının, dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin bilim ve eğitim politikalarını belirleyen düşüncenin sanıldığı gibi pozitivizm mi, yoksa bu çalışmada resmedildiği haliyle pragmatizm mi olduğunun tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- ABOULAFIA, M. (2016). "George Herbert Mead". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Fall 2016. Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/mead/> Erişim tarihi: 31.05.2017
- ARISTOTLE. (1984). *The Complete Works of Aristotle : the Revised Oxford Translation* (Editor J. Barnes). Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- BARBALET, J. (2004). "William James: Pragmatism, Social Psychology and Emotions". *European Journal of Social Theory*, 7(3), 337-353. doi:10.1177/1368431004044197
- BEIL, R. G., & KETNER, K. L. (2003). "Peirce, Clifford, and Quantum Theory". *International Journal of Theoretical Physics*, 42(9), 1957-1972. doi:10.1023/A:1027330918641
- BLUMER, H. (1969). *Symbolic Interactionism; Perspective and Method*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- BOHR, N. (1935). "Can Quantum-Mechanical Description of Physical Reality Be Considered Complete?". *Physical Review*, 48(8), 696-702.
- BOHR, N. (1987). *The Philosophical Writings of Niels Bohr*. Woodbridge, Conn.: Ox Bow Press.
- BURCH, R. (2014). "Charles Sanders Peirce". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2014. Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/peirce/> Erişim tarihi: 23.02.2017
- CATHOLIC CHURCH AND POPE JOHN PAUL II. (2003). "Encyclical Letter, Ecclesia de Eucharistia, of his Holiness Pope John Paul II". Erişim adresi:

http://www.vatican.va/holy_father/special_features/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_20030417_ecclesia_eucharistia_en.html Erişim tarihi: 18.04.2017

CATHOLIC CHURCH AND POPE PAUL VI. (1965). "Mysterium Fidei, Encyclical of Pope Paul VI on the Holy Eucharist". Erişim adresi: http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_03091965_mysterium.html Erişim tarihi: 18.04.2017

COLAPIETRO, V. M. (2006). "Charles Sanders Peirce". In J. R. Shook & J. Margolis (Eds.), *A Companion to Pragmatism*.

COMTE, A. (1988). *Introduction to Positive Philosophy* (F. Ferré Ed. 2 ed.). Indianapolis: Hackett Publishing Co.

DE MUYNCK, W. M. (2007). "The Copenhagen Interpretation, and Pragmatism". *ArXiv e-prints, 0705*.

DE ROMILLY, J. (1998). *The Great Sophists in Periclean Athens*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.

DEWEY, J. (1939). *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi.

DEWEY, J. (1960). *The Quest for Certainty: a Study of the Relation of Knowledge and Action*. New York,: Putnam.

DEWEY, J. (1967). *The Early Works, 1882-1898*. Carbondale,: Southern Illinois University Press.

DEWEY, J. (2010). *John Dewey: How We Think*. United States: Createspace.

DURKHEIM, E. (2016). *Pragmacılık ve Toplumbilim*: Cem Yayınevi.

EINSTEIN, A., PODOLSKY, B., & ROSEN, N. (1935). "Can Quantum-Mechanical Description of Physical Reality Be Considered Complete?". *Physical Review*, 47(10), 777-780.

GALILEI, G. (1990). *Discoveries and Opinions of Galileo : Including the Starry Messenger (1610), Letter to the Grand Duchess Christina (1615), and Excerpts from Letters on Sunspots (1613), The Assayer (1623)* (S. Drake, Trans.). New York: Anchor Books.

GALLIE, W. B. (1952). *Peirce and Pragmatism*. Middlesex: Penguin Books.

GASH, H. (1974). "The Constructivist Epistemology in John Dewey, Jean Piaget, and Cognitive Developmental Psychology". In C. D. Smock & E. v. Glasersfeld (Eds.), *Epistemology and education* (pp. 27-44). Athens GA: Follow Through Publications.

GOODMAN, R. (2016). "William James". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
Fall 2016. Erişim adresi:
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/james/> Erişim tarihi:
16.03.2017

HARPER, D. (2017). "Online Etymology Dictionary". Erişim adresi:
http://www.etymonline.com/index.php?term=pragmatism&allowed_in_frame=0
Erişim tarihi: 10.06.2017

HOOKWAY, C. (2016). "Pragmatism". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
Summer 2016. Erişim adresi:
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/pragmatism/> Erişim tarihi:
10.06.2017

HOWARD, D. A. (2015). "Einstein's Philosophy of Science". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
Winter 2015. Erişim adresi:
<https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/einstein-philsience/> Erişim tarihi:
12.04.2017

JACKSON, P. W. (2006). "John Dewey". In J. R. Shook & J. Margolis (Eds.), *A Companion to Pragmatism*. Malden, MA ; Oxford: Blackwell Pub.

JAMES, W. (1912). *Essays in Radical Empiricism*. London, New York, Bombay, Calcutta: Longmans, Green, and Co.

JAMES, W. (1998). *William James: Writings 1902-1910* (B. Kuklick Ed.). New York, NY: The Library of America.

KANT, I. (2002). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena* (İ. Kuçuradi & Y. Örnek, Trans.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

KIRIK, H., & MORVA, O. (2016). *Cumhuriyet ve Pragmatizm Yazılmamış Kuram*. İstanbul: Doruk.

LEWIS, D. (1973). "Anthropology and Colonialism". *Current Anthropology*, 14(5), 581-602.

LEWIS, J. D., & SMITH, R. L. (1980). *American Sociology and Pragmatism : Mead, Chicago Sociology, and Symbolic Interaction*. Chicago: University of Chicago Press.

MALEEH, R. (2015). "Bohr's Philosophy in the Light of Peircean Pragmatism". *Journal for General Philosophy of Science*, 46(1), 3-21. doi:10.1007/s10838-014-9274-4

MALEEH, R., & AMANI, P. (2013). "Pragmatism, Bohr, and the Copenhagen Interpretation of Quantum Mechanics". *International Studies in the Philosophy of Science*, 27(4), 353-367. doi:10.1080/02698595.2013.868182

MULLINS, N. C., & MULLINS, C. J. (1973). *Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology*. New York,: Harper & Row.

PEIRCE, C. S. (1908). "A Neglected Argument for the Reality of God". Erişim adresi: https://en.wikisource.org/wiki/A_Neglected_Argument_for_the_Reality_of_God Erişim tarihi: 21.04.2017

PEIRCE, C. S. (Ed.) (1920) *Dictionary of Philosophy and Psychology* (Vols. 2). New York,: the Macmillan company.

- PEIRCE, C. S. (1960). *Collected Papers*. Cambridge,: Belknap Press of Harvard University Press.
- PEIRCE, C. S. (1986). *Philosophical Writings of Peirce*. New York: Dover Publications.
- PERRY, R. B. (n.d.). *The Thought and Character of William James* (Vol. 2). London: Humphrey Milford: Oxford University Press.
- PLATO. (1997). *Complete Works* (Editors J. M. Cooper & D. S. Hutchinson). Indianapolis, Ind.: Hackett Pub.
- POLOMA, M. M. (2007). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Eos Yayınevi.
- PUTNAM, H. (1997). "James's Theory of Truth". In R. A. Putnam (Ed.), *The Cambridge companion to William James* (pp. xii, 406 p.). Cambridge ; New York: Cambridge University Press.
- RORTY, R. (1982). *The Consequences of Pragmatism: Essays, 1972-1980* (5 ed.). Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- RUSSELL, B. (1973). *Modern Çağ - Yeni Çağ* (Vol. 3). Ankara: Bilgi Basımevi.
- SCHWARTZ, H. M. (1977). "Einstein's Comprehensive 1907 Essay on Relativity, Part III". *American Journal of Physics*, 45(10), 899-902. doi:10.1119/1.10743
- SUCKIEL, E. K. (2006). "William James". In J. R. Shook & J. Margolis (Eds.), *A Companion to Pragmatism* (pp. xii, 431 p.). Malden, MA ; Oxford: Blackwell Pub.
- TILLOTSON, J. (1684). *A Discourse Against Transubstantiation*. London: Aylmer.
- WEBER, M. (1992). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (T. Parsons, Trans. A. Giddens Ed.). London ; New York: Routledge.

WEBER, M. (2012). *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. İstanbul: Küre Yayınları.

WILEY, N. (2006). "Peirce and the Founding of American Sociology". *Journal of Classical Sociology*, 6(1), 23-50. doi:doi:10.1177/1468795X06061283

Özet

Bu tezin amacı Pragmatizmin epistemolojik yaklaşımının yirminci yüzyılın ilk yarısında bilimlere etkilerini değerlendirmektir. Bu değerlendirme, öncelikle pragmatist felsefenin karakteristik özelliklerini pragmatizmin üç önemli figürü olan Charles Sanders Peirce, William James ve John Dewey'in düşüncelerinin epistemoloji ve bilim felsefesine dair kısımlarına odaklanılarak belirlenmesiyle yapılmıştır. Devamında bu filozofların çalışmaları çerçevesinde bir pragmatist bilim yaklaşımı tasvir edilmiş ve bu tasvirin ışığında zamanın fizik ve sosyoloji problemleri ele alınarak bu bilimlerle pragmatist düşünce arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Son bölümde bilim tarihi ve çağdaş düşünce bağlamında pragmatizm ve bilim ilişkisi eleştirel bir analize tabi tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Pragmatizm, Bilim Felsefesi, Pragmatist Fizik, Pragmatist Sosyoloji, Peirce, James, Dewey

Abstract

The aim of this thesis is to evaluate the effects of the epistemological approach of pragmatism on sciences in the first half of twentieth century. Said evaluation is done by initially specifying the characteristics of pragmatist philosophy of three main figures of Pragmatism, namely Charles Sanders Peirce, William James and John Dewey focusing on their thoughts about epistemology and philosophy on science. Following that, a description about a pragmatic approach on science was given based on the work of said philosophers and this description was used to compare the then-contemporary problems in physics and sociology with the pragmatist approach of science to identify the similarities and differences between said sciences and pragmatist thought. In the end section a critical analysis of the relationship between pragmatism and science with respect to the history of science and contemporary thought was done.

Keywords: Pragmatism, Pragmatist Physics, Pragmatist Sociology, Peirce, James, Dewey